

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SOYU

Yrd. Doç. Dr. Ali GÜLER*

I. RUMELİ'NİN FETHİ VE TÜRKLEŞMESİ

Mustafa Kemal Atatürk, 1881 (Rumi 1296) yılında Selanik'te Koca Kasım Paşa Mahallesi Islahane Caddesi'nde bugün müze olan üç katlı bir evde dünyaya geldi. Babası o sırada kereste ticareti yapan Ali Rıza Efendi, Annesi Zübeyde Hanım'dır. Baba tarafından dedesi, ilkokul öğretmeni olan Kızıl Hafız Ahmet Efendi; anne tarafından dedesi ise, Sofu-zade (Sofizade) Feyzullah Efendi'dir.

Mustafa Kemal'in hem baba, hem de anne tarafından soyu Rumeli'nin fethinden sonra buraların Türkleştirilmesi için Anadolu'dan göçürülerek, iskan edilen "Yörük" (Yürük) veya "Türkmenler"den gelmektedir. Bu nedenle, Atatürk'ün soyunun araştırılabilmesi ve anlaşılabilmesi bakımından önce, Rumeli'nin Türkler tarafından fethedilmesi ve Türkleşmesi konusunun ortaya konulması gerekmektedir. Çünkü, hem bu fetih hareketinde, hem de fethedilen yerlerin Türkleştirilmesinde, tıpkı Anadolu'da olduğu gibi devletin dayandığı esas unsur, aşağıda işaret edilecek çeşitli sebeplerle Yörük, Yürük, Türkmen vb. değişik isimlerle anılan "konargöçer" Türk unsurları olmuştur.

Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin'in ifadeleriyle; "Yürükler, Oruç Bey'in de sarıh surette bildirdiği gibi, Oğuzlardandır. Aşiret, taife, cemaat diye gösterilen, mesela, Türkmen aşireti, Yürük tairesi veya hususi ismiyle bilfarz Oğulbeyli cemaatı olarak rastlanan Türk göçebe halk grupları etnik bakımdan ayrı şeyler olmayıp tek menşeden çıkan ve sonra tali gruplara ay-

* Kara Harp Okulu Tarih Öğretim Üyesi.

rılarak veya muhtelif grupların birleşmesiyle yeni bir birlik vücuda getiren aynı Türk halk parçalarıdır.”¹ “Tarihi kaynaklarımızda da bazen Türkmen bazen yürük olarak rastlanan, seyahatnamelerde bu suretle zikredilen bu Türk halkının menşei itibariyle katiyen Oğuzlardan bulunduğu XV. Asır müverrihlerinden olup da imparatorluğun kuruluş devri hakkında en eski malumatı verenlerden Oruç Bey'in bir münasebetle, (Bu Oğuz taifesi göç-güncü yürükler idi) şeklindeki ifadesiyle de sabittir.”²

Genel olarak, teorik ve analitik bakımdan Yörüklerle ilgili en ciddi çalışmalarından birisini yapmış olan Prof. Dr. Mehmet Eröz'e göre “Yörük” sözü, “Yörümek fiilinden yapıma, Anadolu'ya gelip yurt tutan göçebe Oğuz boylarını (Türkmenleri) ifade eden bir kelimedir...Kelime sıfattır; aslı da (yügrük) dür. Kelime sıfat halinde ileri, medeni, bilgili, cins ve halis manalarına gelir...Yügrük kelimesinin kabiliyetli, dirayetli, cesur manalarına geldiğini biz de müşahede ettik...Bütün Yörükler, bu kelimenin (yörümek) fiilinden müştak olduğunu söylediler. Bize göre (göç) kısmi hareketi, (yörümek) umumi, bütün hayat boyunca yapıla gelen fiili gösteriyor...Yörük ve Türkmen aynı manaya gelmekte, Anadolu'ya gelen göçebe Oğuz Türklerini ifade etmektedir. Bütün vesikalar bu göçebelerin Orta Asya'dan geldiklerini göstermektedir...(Yörük) le (Türkmen) in aynı etnik zümreye alem olan iki kelime olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Arşiv vesikalarında bu iki elime müteradif, eş anlamlı olarak kullanılıyor: Türkman-ı Halep, Yörük-ı Halep...ilh.”³

A. OSMANLI İSKAN SİYASETİ VE RUMELİ UYGULAMASI

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş, genişleme, duraklama ve gerileme devirlerinde siyasi, iktisadi ve sosyal durumun değişmesine bağlı olarak, iskan politikasında da farklı şekilde hareket etmiştir. Özellikle ilk devirlerde yeni toprakların elde edilmesiyle, “konar-göçer” aşiretlerin bu yeni

1 T. Gökbilgin, “Rumeli'nin İskanında ve Türkleşmesinde Yürükler”, III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943) Tebliğleri, Ank., 1948, s. 649.

2 T. Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan, İst., 1975, s. 6.

3 M. Eröz, Yörükler, İst., 1991., s. 20-23.

topraklara yerleştirilmesi şeklinde bir iskan politikası takip ederken (dışa dönük bir iskan siyaseti); imparatorluğun dinamizmini ve etrafa yayılma durumunu kaybetmesinden sonra, bir iç iskan unsuru olarak ortaya çıkan “konar-göçerler”in ve çeşitli sebeplerle yerlerini terk eden ahalinin boş ve harap sahalara iskan edilerek buraların ziraata açılması düşüncesi hakim olmuştur. Bunun yanı sıra XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru kaybedilen topraklardan kaçan ahalinin iskanı meselesi de ayrı bir gaile olarak devleti meşgul etmiştir. Yerleşik ahaliyi korumak maksadıyla göçebe gruplar üzerindeki devlet baskısı da konar-göçerlerin kendiliğinden yerleşmelerini sağlamıştır. Şekavet hareketlerine karşı yolların emniyetini sağlamak amacıyla, “derbent” tesisleri yeniden imar edilerek çevreleri bir kasaba veya köy şeklinde bir iskan mahalli olarak kullanılmıştır. XIX. Yüzyıldan itibaren ise, bir “derebeyi” şeklindeki aile grupları ve aşiretlerin iskanı meselesi için çalışmalar yapılırken, diğer taraftan, artık tamamen “içe doğru” başlayan muhacir akını ile meşgul olmak durumu ortaya çıkmıştır. Bunun için “muhacirin komisyonu” kurulmuş, devlet bu yüzyıldan itibaren iskan politikasını daha sistemli olarak yürütmüştür.⁴

Osmanlı Devleti, bu genel “iskan siyaseti”ni şu “iskan metodları” ile yürütmüştür: Kuruluş devrinde bir çok tarikata mensup idealist “derviş”in önderliğinde başlayan ilk iskan hareketiyle birlikte, yeni alınmış yerlere ahali sürgün ederek, muhtelif yerlerde vakıflar tesis ederek ve müstakil derbent tesisleri kurup buralara ahali yerleştirerek.

Bilindiği gibi, Rumeli'deki Türk varlığı Osmanlı Devleti öncesinde de söz konusu idi. Bu çerçevede bütün Rumeli'de, mesela Makedonya'da Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Oğuzlar, Kumanlar, Peçenekler ve Selçuklular gibi çeşitli Türk unsurlarının 378-1371 tarihleri arasında yerleşmiş olduklarını ve buralarda bunlarla ilgili hatıraların bulunduğunu biliyoruz.⁵

4 Y. Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ank., 1988, s. 2-3.

5 Bununla ilgili olarak bakınız: Ö. Turan, “Makedonya'da Türk Varlığı ve Kültürü”, Bilig D., Sayı: 3 (Güz 1996), s. 21 vd.

Osmanlı Devleti, 1356'da Gelibolu Yarımadası'ndaki Çimpe Kalesi'nin alınmasından sonra Rumeli'de süratli bir şekilde yayılmış, aralıksız 1912 yılına kadar sürecek olan yaklaşık 550 yıllık Türk hakimiyeti sırasında Rumeli Türkleşmiştir. Müslüman Anadolu Türklerinin Rumeli'ye gelişleri başlangıçta "Kolonizatör Türk Dervişleri"⁶ ile başlamış, söz konusu "dervişler" askeri fütuhattan önce yerli halkın ve özellikle IX. Yüzyılda bölgeye gelip yerleşen Peçenek ve Kuman Türklerinin gönüllerini kazanarak asıl fetih hareketinin zeminini oluşturmuşlardır. Ordunun ardından veya onlarla birlikte hareket eden, bir nevi "psikolojik harp" veya "istihbarat" unsuru olarak da değerlendirilebilecek olan tarikat mensubu bir çok dervişin, ıssız yerlerde yolların geçtiği önemli mevkilere zaviyeler ve tekkeler inşa etmesiyle ilk teşebbüsler başlamış, kurulan bu tekke ve zaviyeler ilk iskan nüvelerini teşkil etmiştir. Rumeli'yi bu şekilde iskan eden "Sarı Saltuk" ile Bursa'nın fethinde rol oynayan "Geyikli Baba" bunlara örnek olarak verilebilir.⁷

Kuruluş devrinde, konar-göçer Türk aşiretleri yeni alınan yerlerin Türkleştirilmesinde kullanılan en önemli unsurlar olmuşlardır. Savaşçı vassıfları, bir disiplin ve teşkilat içinde olmaları onları daha da önemli hale getirmiştir. Nitekim, Rumeli fatihi Süleyman Paşa zamanında "sürgün" metodu ile aşiretlerin Rumeli'ye "göçürülüp" "iskan edilmeleri"ne başlanmıştır. I. Bayezid devrinde aşiretlerin Rumeli'nin Türkleştirilmesi amacı ile daha büyük ölçüde Rumeli'ye nakledildikleri görülmektedir. Türk topluluklarının Rumeli'ye nakledilmeleri sırasında, devlet tarafından kendilerine zengin topraklar verilerek, bütün akrabalarıyla geçecek olanlara ise "yurtluk", "toprak", "tımar" gibi imtiyazlar tanınarak muhaceret teşvik edilmiştir. Bu durum "fütuhat"ı teşvik amacı taşıdığı kadar, fethedilen yerlerin Türkleştirilmesi ve memleketin "şenlendirilmesi" yani ekonomik, sosyal bakımdan kalkındırılması amacını da güdüyordu.

I. Bayezid devrine ait ilk iskan kaydı, 1400-1401 yıllarında "tuz ya-sağı"nı kabul etmeyen Menemen Ovası'nda kışlayan aşiretlerden "Gö-

6 Bu konuda bakınız: Ö. L. Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, İst., tarihsiz, 1-72 s.
7 Y. Halaçoğlu, a., g., e., s. 3.

çevrililer"e ait olup, Filibe taraflarına sürülmüşlerdir. Oğlu Çelebi Mehmet zamanında ise, isyanları Yörgüç Paşa tarafından bastırılan Tatarlar da, Dobruca havalisine yerleştirilmişlerdir. 1397'de Mora'da Argos'un alınmasından sonra, buradan 30.000 kişi Anadolu'ya, Anadolu'dan da Üsküp ve Teselya bölgelerine Türkmen ve Tatar aşiretleri nakledilmişlerdir. Anadolu'dan Rumeli'ye aşiret göçürülmesi işi, II. Bayezid'in saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.⁸

B. RUMELİ'YE YERLEŞEN YÖRÜK GRUPLARI

Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarım Adası'ndaki ilerlemesi ve yayılmasına paralel olarak, yörük gruplarının sayıları ve önemleri artmış ve daha sonra da bunları askeri bir teşkilata bağlamak, kendilerine mahsus bir nizam ve kanun meydana getirmek lüzumu ortaya çıkmıştır. Rumeli'ye peyderpey geçen çeşitli mıntıklarda iskan edilen yörük grupları, XV. Asır ortalarından itibaren askeri ve stratejik vazifelerde belli roller almaya başlamış, içlerinden bu işleri başarabilecek şahıslar tespit edilmiş, tahrirleri (yazımları-sayımları) yapılmış; bunların celpleri, mükellefiyetleri ve diğer hususları belli kurallara bağlanmıştır. Böylece, XVI. asır ortasında artık ordu hizmetlerinde ve devlet işlerinde yer ve vazife alan düzenli bir askeri sınıf meydana gelmiştir.

XVII. asırda Rumeli'deki bu yörük teşkilatları dağılmaya başlamış, yörük yazılanlar azalmış, bunların önemli bir kısmı "konar-göçer"likten çıkarak yerleşik hayata geçmişlerdir. Sefer zamanlarında kendilerine verilen görevler yerine getirilemez olmuştur. İkinci Viyana Kuşatması ile başlayan uzun Avusturya savaşları sırasında bu durum daha iyi görülmüştür. Bu ne-

8 Y. Halaçoğlu, a., g., e., s. 4. Osmanlı "tehcir ve iskan" siyaseti ve metodları konusunda artık klasikleşmiş olan şu eserlere bakılabilir: Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar D.*, Sayı: 2 (Ankara 1942), s. 284-353. Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C: XI. (1951), s. 525-569. C: XIII. (1953), s. 56-78. C: XV. (1955), s. 209-237. C. Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı", *Türk Kültürü Araştırmaları D.*, C: XV., sayı: 1-2 (Ankara 1976). C. Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskan Teşebbüsü (1691-1696)", İst., 1963, 1-120 s. C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İst., 1967, 1-175 s. T. Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İst., 1957, 1-342 s.

denlerle, XVII. asrın sonları ile XVIII. asrın başlarında, kısmen disiplin ve düzenleri bozulan bu gruplar yeniden düzenlenmişlerdir. 1691 yılında Pa-dışahın bir “hattı hümayunu” ile yörük grupları, “Evlad-ı Fatihan” adı al-tında ve Rumeli'nin “sağ, sol ve orta kolu”nda olmak üzere yeniden ya-zıldı. Böylece teşkilat hem adını, hem de zamanın ihtiyaçlarına göre askeri ve ekonomik şekil ve bünyesini az çok değiştirdi.⁹

Kaynakların verdiği bilgiler değerlendirildiği zaman görülmektedir ki, Rumeli'ye yerleşen Türk grupları üç önemli isim altında top-lanmaktadır: Konyarlar, Yörükler (Yürükler) ve Tatarlar. Atatürk'ün anne tarafından soyunu ilgilendirdiği için aşağıda haklarında ayrıntılı bilgi ve-receğimiz ve kendileri de bir “yörük” grubu olmalarına rağmen, Ana-dolu'dan geldikleri yerin (Konya-Karaman) ismiyle anılan “Konyarlar” dahil bütün Yörükler, çeşitli tarihi, kültürel ve coğrafi nedenlerle isimler almışlardır. Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarında geçen ve adlarına “tah-rirler” yapılan, Rumeli'ye iskan edilen Yörükler şunlardır: “Naldöken Yö-rükleri, Tanrıdağı (Karagöz) Yörükleri, Selanik Yörükleri, Ofçabolu Yö-rükleri, Vize Yörükleri ve Kocacık Yörükleri”.

Belgelere göre, Rumeli'deki Yörüklerin üç şekilde isim aldıkları gö-rülmektedir: İlk olarak başlarındaki reislerinin veya “beylerinin” adına, ikinci olarak herhangi bir farklı veya mümeyyiz özelliklerine, nihayet üçüncü olarak da en çok buldukları mahallin adına göre. İsimlendirmede veya isim almada başlangıçta ilk şekil yaygın olmakla birlikte, daha sonra bir merkez etrafında toplanmaları ve yarı yarıya yerleşik hayata geçmeleri sonucunda üçüncü şekil yayılmıştır.

Mesela “Koca Hamza Yörükleri”, birinci şekilde isim alanlardandır. Atatürk'ün baba soyunun geldiği “Kocacık Yörükleri” işte bu Koca Hamza Yörükleri'dir. “Naldöken Yörükleri” ise ikinci şekil isim alan grup-lardandır. Çünkü onlar, nal dökme sanatı ve işinde temayüz etmişlerdi. Naldöken Yörüklerine XV. Yüzyılda “Yörükkan-ı Nalbant Doğan” da de-

9 T. Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, s. 9, 20, 254.

nilmekteydi. Aynı şekilde kayıtlarda “Yay Döken Yörükleri” de vardır. Bunlar, Anadolu'da da aynı isimle anılıyorlardı. “Selanik” “Ofçabolu” ve “Vize” Yörükleri ise yoğun olarak yaşadıkları merkezlerin isimleri ile anılmıştır ki, coğrafi bir isimlendirmedir. Bu Yörük grupları içinde o bölgede yaşayan, Konyarlar, Kocacıklar vb. gibi Yörük grupları da bulunmaktadır.¹⁰

II. ATATÜRK'ÜN BABA SOYU: “KIZIL OĞUZ” YAHUT “KOCACIK” YÖRÜKLERİ

Mustafa Kemal Atatürk'ün baba soyu, Aydın/Söke'den gelerek Manastır Vilayeti'ne yerleştiler. Ali Rıza Efendi Manastır Vilayeti'nin Debre-i Bala Sancağı'na bağlı Kocacık'ta (muhtemelen 1839'da) dünyaya gelmiştir. Aile sonradan Selanik'e giderek yerleşmiştir. Dedesi Ahmet ve dedesinin kardeşi Hafız Mehmet'in taşıdığı “kızıl” lakabı ve yerleştikleri nahiyenin adı olan “Kocacık”ın da gösterdiği üzere; Mustafa Kemal'in baba tarafından soyu Anadolu'nun da Türkleşmesinde önemli roller oynayan “Kızıl-Oğuz yahut “Kocacık Yörükleri, Türkmenleri” nden gelmektedir.

Atatürk'ün babasının soyu ile ilgili bilinenleri ortaya koymadan önce tarihi devamlılığı gösterebilmek için, Kızıl Oğuzlar ve Kocacıklar ile ilgili belgelere dayalı bilgilerin bilinmesi ve ailenin serüvenini bu temel üzerine oturtulması gerekmektedir. Böylece, Rumeli'nin Türkleşmesi ve Rumeli'nin Osmanlı Devleti dönemindeki teşkilatlanması içinde mesele daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

A. KIZIL OĞUZLAR YAHUT KOCACIKLAR HAKKINDA İLK BİLGİLER VE ANADOLU'DAKİ VARLIKLARI

Kızıl Oğuzlar'ı veya Kızıl Oğuz Türkmenleri'ni, “Kızılkocalılar” olarak ifade ederek, Kocacık Yörükleri veya Türkmenleri ile aynı “Yörük grubu” olarak ele alan Hüseyin Şekercioğlu, bunların “Oğuzların Kızıl

¹⁰ T. Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, s. 27 vd. T. Gökbilgin, “Rumeli'nin İskanında ve Türkleşmesinde Yürükler”, s. 654.

Oğuz boyundan olduğu” düşüncesindedir.¹¹ 1041 yılı civarında Hazar Denizi'nin güneyinde ve güneybatı bölgesinde Tahran, Kazvin, Reşt, Zencan ve Tebriz bölgelerinde oturan, “Kızıl Özen” veya “Kızıl Ören” Irmağı bölgesinde yaşayan ve İldeniz hükümdarlarından Arslan Şah'ın oğlu “Kızıl Bey”in oymakları oldukları için bu Türkmenlere “Kızıl Oğuz Türkleri” adı verilmiştir.¹²

Bunları, X. Yüzyılın birinci yarısında müstakil ve kudretli bir devlet olan “Oğuz Yabgu Devleti” içinde ve Büyük Selçuklu Devleti kurulmadan önce, Selçuk'un dört oğlundan birisi olan Arslan Yabgu ile birlikte hareket ederken görüyoruz. Aynı zamanda Türkiye Selçukluları Devleti'ni kuruların ataları da olan Arslan Yabgu, Gazneli Sultanı Mahmud tarafından tutuklanarak hapsedilince (1025), bu bölgeyi terk ederek Horasan'a geçen ve Serahs, Ferave (bugün Kızıl Arvat, Kızıl Ribat) ve Abiverd'e yerleşen 4000 çadırılık Oğuz kümesinin başında, Yağmur, Buka, Gök-Taş ve Kızıl Beyler bulunuyordu. Kızıl Bey daha sonra Gazneli Mesud'un hükümdarlığı sırasında onun hizmetine girdi. Humar-Taş Bey'in idaresinde bazı Türkmen grupları sonradan Irak'a giderek yerleştiler. Horasan Balhan bölgesinde kalan gruplardan ayırmak için bunlara “Irak Oğuzları” denildi. “Kızılı Oğuzları”, Selçukluların 29 Haziran 1035'de Gazneli ordusunu Nesa Savaşı'nda yenilgiye uğratmalarından sonra “Irak Oğuzları” ile birlikte görüyoruz: Bu zaferden sonra, Selçuklulara çeşitli Oğuz oymakları katıldığı halde, “Yağmurlu Oğuzları” ve “Balhan Türkmenleri” ile birlikte “Kızılı Oğuzları” katılmamış; bir süre İsfahan hakimi Alaü'd-devle'nin hizmetine girmişler, daha sonra onlardan da ayrılarak soydaşları “Irak Oğuzları”na katılmışlardır. Bir süre sonra bu Oğuzlar Rey'deki Oğuzlara katıldılar. Irak Oğuzları 5000 atlı çıkarabiliyorlardı ve bu dönemde başlarında Kızıl, Gök-Taş, Buka, Gız Oğlu, Mansur, Dana (?) ve Anası-Oğlu gibi beyler bulunuyordu. Bunlardan Kızıl ve Buka önce Rey'i, sonra da Hemedan'ı ele geçireceklerdir.

11 H. Şekercioğlu, “Atatürk'ün Soy ve Süalesi Hakkında Anadolu'da Yaptığım Araştırmalar”, *Türk Kültürü D.*, C: XIII., Sayı: 145 (Kasım 1974), s. 7.

12 H. Şekercioğlu, a. g. m., s. 7.

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in kız kardeşi ile evlendiğini bildiğimiz ve devletin kuruluşunda Selçuklulara büyük destek veren Kızıl Bey, takriben devletin kuruluşundan sonra 1040 veya 1041'de ölmüş, Rey Şehri civarında gömülmüştür.¹³ Tuğrul Bey'e bağlı olan bu Kızıl Oğuz Türkmenleri, başlarında Mansur, Gök-Taş, Buka Beyler olduğu halde Anadolu'ya yapılan akınlarda aktif olarak rol aldılar. Sultan Alp Arslan ve Sultan Melikşah dönemlerinde Alp Arslan'ın yeğeni Sadettin Bey'in emrine giren Kızıl Oğuzlar, 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi ve Zafere'nden sonra Kars, Erzurum, Erzincan ve Sivas illerine doğru akınlara başlayarak Sivas ve Tokat arasındaki Kelkit Vadisi'ni ele geçirdiler. Türkiye Selçuklularının son zamanları ile Anadolu Beylikleri döneminde Ankara'nın idaresini elinde bulunduran Ankara Valisi "Kızıl Bey" de bu Kızıl Oğuz Türkmenlerinden idi. Selçuklu Devleti'nin "iskan" politikaları çerçevesinde Tokat, Amasya, Konya, Karaman, Ankara, Aydın, Isparta, Balıkesir, Bolu, Kastamonu ve Sinop illerine yerleştirilen Kızıl Oğuz Türkmenleri; 1410'da Reşadiye ve Mesudiye arasındaki "Kızıl Özenliler Yurdu" olarak anılan (bugünkü Reşadiye-Kızıl Ören Köyü civarı) bölgede "Kızıl Ahmetliler" isimli bir de beylik kurdular. Beyliğe adını veren Kızıl-Oğlu Ahmet Bey ve kardeşleri, Amasya, Tokat, Çorum ve Sivas, Ordu, Samsun, Giresun ile Şebinkarahisar'ı ele geçirdiler. Kızılırmak ve Yeşilirmak bölgesine hakim oldular. 1424 yılında Sultan II. Murat'ın emri ile Amasya Valisi Yörgüç Paşa, Kızıl-Oğlu Ahmet Bey ve diğer ileri gelenleri Amasya Kalesi'ne davet ederek ortadan kaldırdı. Kızıl Oğuz Türkmenleri de Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıtıldılar. Kızıl Oğuz Türkmenleri'nin büyük bir bölümü, Fatih Sultan Mehmet zamanında Evrenos-Oğlu Ali Bey komutasında Rumeli'de fethedilen Selanik, Manastır ve Yanya illerine yerleştirildiler. Son İsfendiyar-oğulları Beyi ve Osmanlıların Kastamonu Valisi Cemalettin Kızıl Ahmet Paşa, 1515'lerde Bayburt Sancak Beyi olan Mirza Mehmet Bey ve Bolu Sancak Beyi olan babası Kızıl Ahmet Bey ile III. Murat zamanında Rumeli Beylerbeyi olan Kızıl Ahmetli Şemsi Paşa Kızıl Oğuz Türkmenlerinden idi.¹⁴

13 F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ank., 1967, s. 60 vd.
14 H. Şekercioğlu, a. g. m., s. 8-9. İ. Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İst., 1975, s. 19.

Merhum Prof. Dr. Faruk Sümer'in XVI. yüzyıl Tahrir Defterleri'ne dayanarak yaptığı araştırmalara göre, XVI. yüzyılda Anadolu'da Kızıl Oğuz Türkmenleri'ne bağlı "oymaklar" şuralarda görülmekteydi: Maraş'tan Ankara, Kayseri, Kırşehir'e kadar olan sahada yayılmış bulunan "Dulkadirli Eli"ne bağlı "Kızıllu" oymağı. Boz-Ulus'un bir kolu olan "Diyarbakir Türkmenleri"ne bağlı "Koca-Hacılı" oymağı. Boz-Ulus'un "Dulkadirli" oymaklarından "Kızıl-Kocalu" oymağı. "Boz-Ok Eli" (bugünkü Yozgat bölgesi)'ne bağlı Kara-Taş'ta "Kızıl-Kocalu", Ak-Dağ'da "Kızıl-Kocalu", Sorgun'da "Kızıl-Kocalu" oymakları. "Menteşe Eli" (bugünkü Muğla yöresi)'nde "Kızılca-Yalınca" ve "Kızılca-Keçili" oymakları.¹⁵

Bilindiği gibi "yer adları", kültür tarihi bakımından çok büyük bir önem taşır. Anadolu'nun ve Rumeli'nin Türkleşmesinde de görüldüğü gibi Türkler, çeşitli geleneklere bağlı olarak yer adı vermektedirler. Bazen milli kültürün bir parçası olarak Orta Asya'daki yer adları Anadolu ve Rumeli'deki benzer yerlere verilmiştir. Bazen, bir boy veya oymak yerleştiği yere boyunun veya oymağın adını vermiştir. Bazen, boy beyi veya boyun bir büyüğünün adı verilmiştir. Arazi şekline, yerleşme esnasındaki bir olaya, eski bir totem olan ve silik izleri hatıralarda devam eden bir hayvanın adına göre de isim verilir veya alınır.¹⁶ Anadolu'da dün ve bugün gördüğümüz bütün "Kızıl" sözü ile başlayan yer adları da bu gelenek çerçevesinde, işte bu Kızıl Oğuz Türkmenlerin hatıralarını taşır. Bazı misaller şu şekilde verilebilir: Kızıl-ırmak, Kızılca-hamam, Kızılca-ıviran (bugünkü Kızılca-ören) (XVI. Yüzyıl, Bayburt Sancak Merkezi), Kızılca-kent (XVI. Yüzyıl, Bayburt, Kelkit), Kızılca (XVI. Yüzyıl, Bayburt, Tercan-ı Süfla)¹⁷, Kızıl-köy (Afyon, Bursa), Kızıl-çakçak, Kızıl-ziyaret (Ağrı), Kızıl-öküz (Kars), Kızıl-ırmak, Kızıl-dağları (Suşehri, Refahiye, İmranlı arasında), Kızıl-kuyu, Kızıl-lar, Kızıl-yaka, Kızıl-ören (Karaman'ın köyleri).¹⁸

15 F. Sümer, a.g.e., s. 174-180.

16 Bu konuda bakınız: M. Eröz, *Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz*, İst., 1983, s. 177.

17 İ. Miroğlu, a.g.e., s. 54, 80, 105.

18 Maalesef bu tarihi ve etnolojik özellikler taşıyan isimlerin bir kısmı bilinçsizce değiştirilmiştir. Bununla ilgili olarak bakınız: *Milliyet*, 28 Haziran 1984 (Orhan Duru'nun yazısı).

B. KIZIL OĞUZLAR YAHUT KOCACIKLAR'IN RUMELİ'DEKİ VARLIKLARI

Anadolu'daki oymak adları ve yer adlarında da görüldüğü üzere, Kızıl Oğuz Türkmenleri'ne “Kızıl-Kocalu”, “Kızıl-Kocalı”, “Kocacıklılar” “Kocacıklar”, “Kocacık Türkmenleri” ve “Kocacık Yörükleri” gibi isimler de verilmektedir. Rumeli'ye iskan edilen “Kocacık Yörükleri”, XVI. ve XVII. yüzyıllarda kendileri için müstakil “tahrir defterleri” tanzim edilen altı yörük grubundan birisidir. Arşivlerimizde doğrudan Rumeli'deki Kocacık Yörükleri ile ilgili olan ve yaklaşık bir asırdan fazla bir zamanı (1543-1666) gösteren dört adet defter bulunmaktadır. Bunlardan ikisi tam ve müstakil, teşkilatın henüz kuvvetli olduğu zamanlara (1543 ve 1584) mahsustur. 1642 ve 1666 senelerinin durumunu bildiren diğer ikisi eksik ve diğer defterlerin içinde bulunmaktadır. Bunlar, teşkilatın bozulmaya başladığı döneme aittir.¹⁹

Rumeli'deki Kocacıkların başlarında, hakkında tarihi bir bilgiye sahip olmadığımız “Koca Hamza” isimli bir beyin bulunmasından dolayı önceleri “Koca Hamza Yörükleri” olarak anıldıklarını; sonradan çoğunlukta buldukları yerlerde Kocacıklar olarak tanınmaya devam ettiklerini biliyoruz. 1543'te 132, 1584'te 179 ocak olarak görülen ve altmış sene sonra 18 ocağa düşen Kocacık Yörükleri'nin nüfuslarındaki önemli artış 1572 ile 1575 yılları arasında olmuştur. Kayıtlara göre yerleştikleri ve kendi adları ile yazıldıkları yerler şuralardır: “Hırsova, Tekfurgözü, Varna, Pravadi, Aydos, Ruskasrı, Ahyolu, Karınabad, Şumnu, Burgaz, Kızılağaç, Yanbolu, Eskibaba, Kırkkilise, Edirne, Filibe, Silistre, Hacıoğlu-Pazarcık, Akkerman, Bender, Kili”. Kısmen Naldöken ve Tanrıdağı Yörükleri'nin de bulunduğu Doğu Trakya, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin doğu tarafları,

¹⁹ Bu defterlerden **1543 Tarihli Kocacık Yörükleri Defteri**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Defterleri, Eski No: 82 (55 Varak, Ebadı: Dışta 13x39, içte 12x38)'de kayıtlıdır. Bu defterin tamamı yeni harflerle Prof. Dr. M. Tayyib Gökbilgin tarafından yayınlanmış bulunmaktadır: **Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatıhan**, s. 173-243. **1584 Tarihli Kocacık Yörükleri Defteri**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Defterleri, No: 614, Eski No: 197 (84 Varak, Ebadı: 17/46.5)'de kayıtlı olup; bu defterin başındaki “Kocacık Yörükleri Kanunnamesi” (eski yazı olarak) ve “Kocacık Yörükleri Ve Onlara İlhak Edilen Tanrıdağı Yörükleri Defteri Fihristi ve Arapça Başlık” (eski ve yeni yazı olarak) M. Tayyib Gökbilgin, tarafından yayınlanmıştır: **a.g.e.**, s. 244-248

bütün Dobruca ve Bender, Akkerman yörelerinde (Eski Paşa Livası ile birlikte Kırkkilise, Çirmen, Vize, Silistre, Bender, Akkerman Sancakları) yaşayan Kocacıklar, onlardan az miktarda olmakla birlikte oldukça önemli bir grup teşkil etmişlerdir. Bu bölgede başlarında “subaşı” olarak, 1543'te Mustafa (Bz)balı Bey, 1572'de Mahmut, 1584'te Mehmet ve 1603'te Muharrem Beyler görülmektedir.

Kocacık Yörükleri'nin yerleştikleri yerler, Karadeniz sahilini, takriben, Filibe istisna edilirse, nihayet 250 kilometrelik bir saha içinde uzanan şerit içinde, bugünkü Türkiye'den Edirne ve Kırklareli Vilayetleri, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin doğu tarafları ve Silistre dahil olmak üzere boydan boya Dobruca ve nihayet Kuzeyde Kili, Bender, Akkerman üçgeninin bulunduğu mıntikalardan ibarettir. XVI. asrın ikinci yarısında en çok yoğunluk gösterdikleri bölge Yanbolu, Varna, Şumnu arasındır. Sonra Hırsova gelir ki, bu miktar, bu mıntıkada yazılan Naldöken, Tanrıdağı, Selanik Yörükleri toplamından daha fazladır ve bu grup içerisinde Yanbolu'dan sonra da en fazla buldukları yerdir. XVI. asrın ikinci yarısında, bugün çoğunu tespit edemediğimiz, Kocacık Yörükleri'nin ikamet ettikleri 1600'den fazla meskun mahal bulunmaktaydı. Kendi isimleri ile kayıtlı oldukları 1543 Tarihli Tahrir Defteri'ne göre, bizzat kendi hatıralarını taşıyan şu köy ve sancak adlarını tespit edebiliyoruz: “Kocalar” (Ahiyolu), “Koca-göl”, “Koca-kurd”, “Koca-oğulları” (Akkerman, Bender, Kili), “Koca-Halil” (Babaeski), “Kızılca”, “Kocaşlı”, “Koca-göl” (Dobruca), “Kızılca-Veli”, “Kızıl-hisarlık”, “Kocuk-Bilal” (Hırsova), “Koca-tarla” (Kırkkilise), “Kızılcalı” (Provadi), “Koca-Ömer” (Rus Kasrı), “Kızılca-İlyas”, “Kızılca-İsmail” (Silistre), “Kızıl-Bekir” (Şumnu), “Kızılca”, “Kızılca-İsmail” (Varna), “Kızılcalıklı”, “Kocalar”, “Kocalı-Musa Kocalı” (Yanbolu), “Yenice-Kızılbaş” (Sancağın adı).²⁰

Kocacık Yörükleri kendi defterlerine yazıldıkları bu yerlerin dışında da buralardaki yoğunlukta olmasa da, önemli miktarda bulunuyorlardı. “Evlad-ı Fatihan Teşkilatı”nın kurulmasına kadar özellikle, “Selanik Yö-

20 M. T. Gökbilgin, a.g.e., s. 90 vd.

rükleri” ve “Ofçabolı Yörükleri” olarak yazılan ve kayıtları tutulan yörük grupları içinde Kızıl Oğuz veya Kocacık Yörükleri de bulunuyordu.

Fethinden itibaren yoğun bir şekilde bütün Makedonya ve Teselya bölgesinde, nisbeten az miktarda olmak üzere de Bulgaristan ve Dobruca'da iskan edilmiş olan “Selanik Yörükleri”, Teselya'da; en çok Yenişehir'de, Florina, Serfiçe, Avrethisarı, Ustrumca'da, Dobriça'da da Silistre'de yaşıyorlardı. Toplam 500 ocak olan Selanik Yörükleri, 1543 Tarihli Tahrir Defteri'ne göre “ocak” sayılarıyla birlikte şu mintikalarda bulunuyorlardı: Manastır (7), Pirlepe (13), Florina (36), Serfiçe (33), Fener (23), Badracık (5), Çatalca (60), Yenişehir (117), Kelemeriye (35), Pınardağı (8), Yenice-Vardar (2), Avrethisarı (47), Usturumca(28), Demirhisar (8), Filibe (10), Kızıl-ağaç (2), Yenizağra (1), Eskizağra (6), Akçekazanlık (1), Hasköy (1), Lofça (3), Yanbolu (1), Tatarpazarı (7), Pravadi (3), Silistre (26), Tekfürgölü (2), Varna (4), Hırsova (2), Şumnu (2), Çernova (4), Tırnova (3).²¹

“Ofçabolı” bugünkü Makedonya Cumhuriyeti sınırlarındaki Üsküp ile İştıp arasında az arızalı ve konar-göçer yaşayış tarzına elverişli bir bölgenin adıdır. Buraya “Mustafa Ovası” da denilmektedir. Merkez kasabası İştıp'tır. Gerek burada, gerek Pirlepe ve Tikveş civarında bulunan, daha XIX. Yüzyılda bile varlıkları tesbit edilen Yörükler, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda “Ofçabolı Yörükleri”ni teşkil ediyorlardı. Bunlar imparatorluğun eski Kosava ve Manastır Vilayetlerinde bilhassa dört yerde yoğun bir halde, Bulgaristan ve Dobruca'da da bazı yerlerde tek tük olarak görülmektedirler. 1566'da 97, 1608'de 88 ocak olarak tesbit edilen Ofçabolı Yörükleri, 1566 tarihli Tahrir Defteri'ne göre Üsküp (18), Ostruva (14), İştıp (31), Pirlepe (35), Tatarpazarı (1), Filibe (1), Yanbolu (2), Silistre (1), Tırnova (2) ve İhtiman (2)'da bulunuyorlardı. Burada kayıtlara geçen “ocak” sayıları yoğun olarak yaşadıkları yerleri de göstermektedir.²²

21 T. Gökbilgin, a.g.e., s. 74-78.

22 T. Gökbilgin, a.g.e., s. 78-81.

Yukarıda değinildiği üzere, Rumeli'yi Türkleştiren bu Yörük unsurlar, 1691'den sonra "Evlad-ı Fatihan" ismiyle yeniden örgütlenmişlerdir. Hasan Paşa tarafından yapılan "tahrir"e göre, 1691 (1102) Tarihli Evlad-ı Fatihan Defteri'nde tesbit edilebilen "Kızıl Oğuz" veya "Kocacık" Yörüklerinin adını taşıyan kaza ile köy adları ve bu köylerin çıkarmakla yükümlü oldukları "yörük piyadeleri" sayısı şu şekildedir (parentez içindeki isimler köylerin bağlı oldukları kazaları göstermektedir) : Yenice-i Kızılağaç 14, Kızılıklı 2 (Çırpan), Kızılca-Ali 8 (Tatarpazarı), Koca-beğli 1 (Filibe), Kızılca-kasaplı 7 (Uzunca-ova Hasköy), Kızıllı 5 (Kavala), Kızıl-doğan 9 (Toyran), Kızıllı 14 (Nahiye-i Bazargah), Koca-Ahmedli 66 (Cuma-Pazarı, Sarı-Göl), Kocalı Mahallesi (Radovişte 50), Koca-Ömer ma'a Kaba-ağaç 11, Kızıl-ağaç 1 (Gümilcine), Koca-Mahmudlu 1 (Yenice-Karasu), Boynu-kızıllı 14 (Çağlayık), Kızıllık 26 (Serez), Koca-doğan 3 (Hacı-oğlu-Pazarı), Kara-koca 5, Kızılıklı 43, Koca-oğulları 7 (Silistre), Koca-Ali ma'a Dede 3, Koca-doğan 1, Kızıllar 9, Koca-pınarı (Hezargrad), Kara-koçılı (Kara-kocalı ?)18, Kocaman 1 (Ruscuk), Kocacıklı 4, Bayır-kocalar 4 (Şumnu).²³

C. KIZIL OĞUZ YAHUT KOCACIK YÖRÜĞÜ OLARAK ALİ RIZA EFENDİ'NİN AİLESİ

Atatürk'ün soyu ile ilgili elimizdeki en sağlam bilgiler öncelikle kendisinin, annesinin, kardeşi Makbule Hanım'ın anlattıklarıdır. İkinci olarak, kendisini ve ailesini tanıyan Hacı Mehmet Somer gibi, kimi çocukluk arkadaşlarının verdiği bilgilerdir. Mustafa Kemal dahil aile fertlerinde kuvvetli bir "Yörük, Türkmen olma" bilinci vardır: Makbule Hanım, E. B. Şapolyo'nun sorduğu "babanız nerelidir?" sorusuna şu cevabı vermiştir: "Babam Ali Rıza Efendi yerli olarak Selaniklidir. Kendileri Yörük sülalesindedir. Annem her zaman Yörük olmakla iftihar ederdi. Bir gün Atatürk'e 'Yörük nedir?' diye sordum. Ağabeyim de bana 'Yürüyen Türkler' dedi." Yine Şapolyo'nun Ruşen Eşref Ünaydın'dan naklettiğine göre,

²³ T. Gökbilgin, a.g.e., s. 257-272. Defterin yeri: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mevkufat Defteri*, No: 2737.

“Atatürk, çok kere benim atalarım Anadolu'dan Rumeli'ye gelmiş Yörük Türkmenlerdendir derlerdi.”²⁴

Atatürk'ün baba soyu ile ilgili önemli bilgileri verenlerden birisi de M. Kemal'in Selanik'te mahalle ve okul arkadaşı, eski Milletvekillerinden Hacı Mehmet Somer Bey'dir. Somer'e göre; “Atatürk'ün ataları hakkında benim bildiğim şunlar: Atatürk'ün ataları Anadolu'dan gelerek Manastır Vilayeti'nin Debre-i Bala Sancağı'na bağlı Kocacık nahiyesine yerleşmişlerdir. Bunları ben Selanik'in ihtiyarlarından duymuştum. Kocacıklıların hepsi öz Türkçe konuşurlar. İri yapılı adamlardır. Bunların hepsi Yörüktür. Hayvancılıkla geçinirler, sürüleri vardır. Bir kısmı da ke-restecilik ederler. Bunların kıyafetleri Anadolu Türklerine benzer. Yaşayışları, hatta lehçeleri de aynıdır.”²⁵

Atatürk'ün babasını ve dedesi “Kızıl Hafız Ahmet”i tanıyan Eski Aydın Milletvekili Tahsi San Bey ve Eski Umumi Müfettiş ve Milletvekili Tahsin Uzer'den Kılıç Ali'nin²⁶ ve Tahsin San Bey'den E. B. Şapolyo'nun²⁷ naklettiği bilgiler de, Atatürk'ün baba soyunun “Anadolu'dan Rumeli'ye geçmiş olan Yörüklerden” olduğunu göstermektedir.

Atatürk'ün baba soyu, Aydın/Söke'den gelerek Manastır Vilayeti'nin Debre-i Bala Sancağı'na bağlı Kocacık'a yerleşti. Aile sonradan Selanik'e göç etti. Dedesi Ahmet ve dedesinin kardeşi Hafız Mehmet'in taşıdığı “kızıl” lakabı ve yerleştikleri nahiyenin adı olan “Kocacık”ın da gösterdiği üzere; Mustafa Kemal'in baba tarafından soyu Anadolu'nun da Türkleşmesinde önemli roller oynayan “Kızıl-Oğuz” yahut “Kocacık Yörükleri, Türkmenleri”nden gelmektedir.

Bugün nüfusu yaklaşık 2.100.000 olan Makedonya Cumhuriyeti içerisinde bir kısmı hala konar-göçer hayatı devam ettiren Yörük olmak üzere, yaklaşık 200.000 civarında Türk yaşamaktadır. Makedonya'nın her

24 E. B. Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, 3. Baskı, İst., 1958.

25 E. B. Şapolyo, a.g.e., s. 21.

26 Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, Sel Yayınları, İst., 1955, s. 7.

27 E. B. Şapolyo, a.g.e., s. 22.

tarafına dağınık olarak yaşayan Türklerin en yoğun olarak buldukları yerler, Gostivar ve Üsküp gibi şehirleriyle Batı Makedonya Bölgesi'dir. Bu şehirlerden başka, Kalkandelen, Ohri, Struga ve Debre, Jupa; Doğu Makedonya'da ise, Manastır, Pirlepe, İştip, Ustrumca ve Kanatlar önemli Türk yerleşim birimleridir.²⁸

Sofya Üniversitesi Profesörlerinden J. İvanof 1920'de Paris'te yayınlanan eserinde, Makedonya'ya Türklerin yerleşmeleri ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: Türkler, XIV. Asırdan itibaren ve Çirmen zaferini müteakip Makedonya'ya yerleşmeye başladılar. Şehirler Üsküp, Pirlepe, Köstendil, Drama bir ara tamamıyla Türklerin yaşadığı şehirler olur. Türk ordusunun fethettiği stratejik noktalar etrafında süratle Türk kasabaları meydana getirilir. Bunlar Anadolu'dan göç eden Türklerdir. Göç eden Türklerden kurulu yepyeni şehirler meydana gelir: Yenice, Vardar. Zamanla şehirlerde Türk nüfusu karışık bir manzara arz eder. Fethi müteakip, Hıristiyan yerliler İslam dinini kabul ederler. Hemen fetihten sonra göç etmiş temiz Türk topluluğu etrafında toplanırlar. Şehirlerin dışında köyler etrafında da Türk toplulukları da vücuda gelir. Bunlar Anadolu'dan göç etmiş büyük gruplardır. Onlara Yörük ve Konyar adını vermelerinin sebebi bu göçmenlerin Anadolu'dan Konya'dan gelmiş olmalarıdır. Umumiyetle Yörükler ve Konyarlar Türkler gibi giyinen, konuşan yerlilere (İslamiyeti kabul eden Hıristiyanlara) karışmazlar. Bu Türk göçmen toplulukları üç büyük grup halindedir: 1. Ege Denizi Kıyı Bölgesi: Rodoplardan denizi kadar iner. Selanik bölgesi dahil buraları tamamıyla Türk'tür. 2. Sarıgöl Bölgesi: Burada Sarıgöl (Kayalar), Cuma gibi zengin Türk kasabaları vardır. Bu bölgedeki köylerin sayısı 130'dur. 3. Vardar Bölgesi: 240 Türk kasaba ve köyü vardır. Vardar nehrinin umumiyetle doğu kıyılarındadır. Bu üç büyük göç grubundan başka, daha ufak göç grupları da dağınık yerleşmişlerdir: -Vardar Nehri aşağı kısımlarında, Maya Dağı civarındakiler, -Manastır Ovası'nda Kenali (Kınalı? Kanatlı?)de oturanlar, -Debre güneyinde, Kara Drin nehri geçitlerini tutanlar."²⁹

28 Ö. Turan, "Makedonya'da Türk Varlığı ve Kültürü", *Bilgi D.*, Sayı:3 (Güz 1996),s. 21-32.

29 J. İvanof, *Le Question Macédonienne*, Paris, 1920, s. 148-151. Nakleden: Ö. S. Coşar, a.g.e., C:1., s. 15.

İşte Atatürk'ün dedelerinin Anadolu'dan gelerek yerleştikleri Osmanlı Devleti döneminde Manastır Vilayeti'ne bağlı dört sancaktan biri olan "Debre-i Bala"nın merkezi, bugün Batı Makedonya'daki Debre şehridir. Babası Ali Rıza Efendi'nin doğduğu "Kocacık" nahiyesi de şimdi Jupa Bölgesi'nde yine aynı isimle anılan bir köydür. Köyde şu anda Jupa Bölgesi Türk çocuklarının Türkçe eğitim gördükleri Necati Zekeriya Merkez İlkokulu isminde bir okul da bulunmaktadır. 1993 yılında gazeteci Altan Araslı, Kocacık Köyü'ne giderek, burada Atatürk'ün dedesinin evini bulmuştur. "Atatürk'ün Büyükbabası'nın Evini Bulduk, Atamız Yörük Türkmeni" başlığı ile verilen haberde, Kocacıklılarla yapılan konuşmalar da göstermektedir ki, Atatürk'ün baba soyu hakkında nakledilen bilgiler doğrudur ve bunlar köydeki yaşlı insanlar tarafından hala canlı bir şekilde hatırlanıp, anlatılmaktadır. Ayrıca, bugün yaşayan Kocacık Köylülerinde de "Yörük, Türkmen ve Oğuz olma bilinci" vardır.

Araslı'nın Üsküp'te görüştüğü Kocacıklı Numan Kartal anlatıyor: "Ali Rıza Efendi, Manastır Vilayeti'nin, Debreibala Sancağı'na bağlı Kocacık'ta dünyaya geldi. Kocacık'ın nüfusu tamamen Türk. Hepsi de Yörük Türkmenleri. Anadolu'dan geldiler. Bizler, Müslüman Oğuzların Türkmen boyundanız. Atatürk'ün büyükbabası, İškodyalılar ailesinden, Babaanne'si ise Golalar ailesinden gelmektedir. İškodyalılar, İškodya'dan, Kocacık'a gelip yerleşen akıncı Türklerinin adıdır. Golalar ise 'hudut gazileri' anlamını taşımaktadır. Dedesi, Kocacık'ın Taşlı Mahallesi'nden, Babaanne'si ise Yukarı Mahallesi'ndendir. Ayşe Hanım, Taşlı Mahallesi'ne gelin gelmiştir. Kırmızı Hafız Mehmet Efendi, Çınarlı Mahallesi'nde İlkokul öğretmenliği yapmış. Kocacık'ın Taşlı Mahallesi'nin üst tarafında bir yokuş vardır. Önünde küçücük bir derecik akar. Bu nedenle oraya Dere Mahallesi de denir. İşte Ata'nın Büyükbaba'sının evi oradaydı. Kocacık'tan temelli göç ettikleri zaman, evlerini Etem Malik'lere satmışlar. Malik'in oğlu Hayrettin İzmit'te oturuyordu."

Yine Üsküp'te yaşayan Kocacıklılardan Murat Ağa Altan Araslı'ya şu bilgileri vermiştir: "Atatürk'ün dedesinin adı Kırmızı Hafız Ahmet Efendi'dir. Lakapları böyle. Ama, asıl hafız olan kardeşi Mehmet Efendi'dir.

Babaanne'sinin adı da Ayşe Hanım'dır. Daha sonraları Ahmet Efendi'ye 'firari' denmeye başlamış. Firari, Rumeli'de 'gurbetçi', 'gurbete çıkan' anlamına gelmektedir. Yalnız, Selanik'te vuku bulan bir olayla da bağlantılıdır. Kocacık'ın toprağı münbit değildir. Olanakları da kısıtlıdır. Bu nedenle, Ahmet Efendi, Yukarı Mahalle'den Feyzullah Pehlivan ve Taşlı Mahallesi'nden Fazlı Ağa ile birlikte Selanik'e Çalışmaya gitmişler. 1876 yılının Mayıs ayında bir gün yolda bir olaya tanık olmuşlar..." Murat Ağa sonra doğruluğı şüpheli bir olayı anlatarak sözlerine son vermektedir. Murat Ağa'nın burada verdiği tarih de yanlıştır. Çünkü, Atatürk'ün babasının yaklaşık olarak 1839'da Selanik'te doğduğunu bildiğimize göre, aile zaten bahsedilen tarihlerde Selanik'e taşınalı epeyce olmuş olmalıdır. Nitekim Araslı'nın verdiği bilgilere göre, Ahmet Efendi'nin Kocacık'tan 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi)'nden otuz yıl kadar önce taşındığını; köyden ilk ayrılanın da Mustafa Kemal'in Büyük Amcası Kırmızı Hafız Mehmet Efendi olduğunu köylüler anlatmaktadırlar.

Araslı'nın Üsküp'te görüştüğü bir diğer Kocacıklı da Kocacık'ın Yukarı Mahallesi'nden, Dolakar Ailesi'nden, Behlül ve Hatice Kızı Maksude Yıldız'dır. Maksude Yıldız anlatıyor: "Harekat Ordusu'nun İstanbul'a yürüyüşü tüm Balkanlar'da büyük heyecan yaratmıştı...Harekat Ordusu'nun faaliyetleri en güncel konuydu. Mensupları da meşhur olmuştu. Şevket Paşa'nın yaverinin Kocacıklı olduğunu öğrendik. Kimdir, neyin nesidir derken, Kırmızı Hafız Ahmet Efendi'nin torunu, Ali Rıza'nın oğlu Mustafa Kemal olduğunu söylediler."

Gazeteci Altan Araslı, Üsküp'teki Bu Kocacıklılar'dan bu bilgileri aldıktan sonra, Birlik Gazetesi (Üsküp'te Türklerin yayınladıkları gazetedir)'nden Remzi Canova ile birlikte Rumeli'nin meşhur Kaz Dağları'nı, Maya Dağları'nı tırmana tırmana sarp bir dağ köyü olan Kocacık'a dört saatlik bir araba yolculuğundan sonra ulaşıyorlar. Burada kendilerine Köylülerden İsmail Yahya Atatürk'ün dedesinin evini gösteriyor. Onlar geçmiş konuşurlarken gelen yaşlı bir nine söze giriyor ve "evladım doğrudur, onların eviydi" diyerek İsmail Yahya'nın sözlerini onaylıyor.³⁰

30 A. Araslı, "Ata'nın Soy Kütüğü", *Milliyet*, 10 Kasım 1993, s. 9. Burada Atatürk'ün dedesinin evinin fotoğrafı da bulunmaktadır.

Mevcut bilgiler göre Atatürk'ün baba soyu Aydın-Söke'den göçürülerek Makedonya'ya gelmişlerdir. Manastır Vilayeti'ne bağlı Debre-i Bala Sancağı'nın Kocacık Nahiyesi (Köyü)'ne yerleşen aile takriben 1830'larda Selanik'e göçmüştür. Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi burada takriben 1839'da dünyaya gelmiştir. Babası Kızıl Hafız Ahmet Efendi'dir. Kızıl Hafız Ahmet Efendi'nin Kızıl Hafız Mehmet Emin Efendi isminde bir erkek, bir de Nîmeti Hanım isminde bayan iki kardeşi vardır. Atatürk'ün baba soyu, büyük amcası Kızıl Hafız Mehmet Emin Efendi tarafında devam etmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bunun oğlu Salih Efendi ve ikinci eşi Müberra Hanımdan devam eden aile, torunlarla yedinci kuşağa ulaşmış bulunuyor. Belgelerden Atatürk'ün Müberra Hanım'a "Yenge" şeklinde hitap ettiğini biliyoruz. Bunların beş çocuğundan birisi olan Necati Erbatır, 28 Eylül 1927'de Dolmabahçe Sarayı'nda nişanlanmış; diğer çocukları Vüsat Erbatır'un kızı Nesrin Hanım ile Feridun Söğütligil'in nikahları 2 Ekim 1937'de Park Otel'de yapılmış ve Atatürk bu nikah törenine katılmıştır.³¹

D. ALİ RIZA EFENDİ'NİN HAYATI

Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi, Selanik'te 1839 yılında doğdu. Selanik'te Abdi Hafız Mektebi'nde okuduğunu³² ve Vakıflar İdaresi'nde "ikinci katip" olarak memuriyet yaptığını bildiğimiz Ali Rıza Efendi, sonradan Rüsumat İdaresi'ne girmiş ve "Gümrük Memurluğu" görevlerinde bulunmuştur.

Ali Rıza Efendi'nin gümrük muhafaza memurluğu görevi, Selanik yakınlarında, Olimpos Dağı eteklerinde bulunan Katerin Kazası'na bağlı Papazköprüsü (Çayağzı)'nde idi. Selanik ile bütün civarının ve hatta İstanbul'un odun ve odunkömürü ihtiyacını temin eden bu bölgede bir kaç yıl görev yaptıktan sonra Rüsumat'tan da ayrılır. Ayrılmasında, bu bölgede

31 B. Göksel, a.g.e., s.29-30. Bu eserde Atatürk'ün baba tarafından soy ağacı ile ailenin devam eden üyeleri ve aile ile Mustafa Kemal Atatürk'ün ilişkilerini gösteren belgeler bulunmaktadır.

32 İ. Sungu, "Atatürk'ün Babası Ali Rıza Efendi ve Mensup Olduğu Asakir-i Milliye Taburu", *Belleten D.*, C: III., sayı: 10 (Nisan 1939), s. 239.

asayişin gittikçe bozulması ve Rum çetelerinin devamlı baskınlarla huzuru bozmaları rol oynamıştır. O yıllarda yeni evli olan Ali Rıza Efendi, eşini bu karışık ortamdan kurtarmak istemiştir. Onun buradaki görevinin 1870'lerden itibaren 1880-1881 yıllarına kadar devam ettiği biliniyor. Bu tarihlere göre Ali Rıza Efendi, evlendiği tarihlerde ve Mustafa Kemal doğduğu sıralarda Çayağzı'ndaki bu görevde idi. Nitekim, Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal'in doğduğu günlerden bahsederken, "O zamanlar Ali Rıza Efendi'nin memuriyeti Selanik civarında Çayağzı'nda idi, bazı geceler eve gelmiyordu" der.³³

1935 yılında ele geçirilen ve Ali Rıza Efendi'ye ait olduğu tespit edilen bir fotoğrafla ilgili olarak yapılan araştırmalar sonucu, onun 1876-1877 yıllarında Selanik'teki "Asakir-i Milliye Taburu"nda "Birinci Mülazım", Üsteğmen rütbesiyle görev yaptığını öğreniyoruz. Mensubu olduğu "Selanik Asakir-i Milliye Taburu" 1876 Osmanlı-Sırp Savaşı'nın başladığı günlerde Şura-yı Devlet Başkanı olan Midhat Paşa'nın teşebbüsleri ile kurulmuş "gönüllü taburlar"dan biridir. Halktan gönüllülerin iştiraki ile orduya yardımcı olacak böyle bir kuvvetin teşkili fikrini ön safta destekleyenler arasında Namık Kemal ile Ziya Paşa da vardır.

İlk hareket İstanbul'da başladıktan sonra, Selanik'te memurlardan ve halktan yazılan gönüllüler "Millet Askeri" adı altında bir tabur kurmak ve savaşa hazırlanabilmek için hükümetten silah istemişlerdir. Başarılı bir eğitim yapan bu taburun İstanbul'a getirilmesinin halkı teşvik edeceği düşünülmüş ve Ali Rıza Efendi'nin de bulunduğu tabur, Orhaniye Zırhlısı ile 24 Aralık 1876'da payitahta varmıştır. Büyük törenle karşılanan tabur, Midhat Paşa önünde resmi geçit yapmış ve Süleymaniye Kışlası'nda misafir edilmiştir. Ali Rıza Efendi bu taburun ikinci bölümünde Üsteğmendir. Ali Rıza Efendi, Selanik İslahane Mahallesi'nde, Emir Bostan'da ve Numan Paşa Camii avlusunda "Asakir-i Milliye"ye askeri talimler yap-

33 E. B. Şapolyo, *a.g.e.*, s. 17. Ö. S. Coşar, *a.g.e.*, C:1., s. 13. Çayağzı'ndaki asayişsizlik ve Ali Rıza Efendi'nin çetelerle yaptığı mücadele, Makbule Hanım'ın anılarında ayrıntıları ile anlatılmaktadır. Bakınız: M. Atadan, "Büyük Kardeşim Atatürk", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 21 Kasım 1952 (tefrika no: 21) vd.

tırmıştır. Bu tabur sonradan II. Abdülhamit tarafından, daha 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin sonucu alınmadan lağvedilmiştir.³⁴

Ali Rıza Efendi, 1881'den sonra Rüsumat İdaresi'ndeki görevinden ayrılır. Kereste ticaretine atılır. Atatürk'ün çocukluk arkadaşı ve babasını tanıyan Kütahya Milletvekili Hacı Mehmet Somer'in anlattığına göre, Ali Rıza Efendi'nin kereste ticaretine atılmasında, Çayağzı'nda iken tanıştığı ve iyi paralar kazandıklarını gördüğü tüccarlar etkili olmuştu. Elindeki bir miktar parayı koyarak ve Cafer Efendi ile ortaklık kurarak ticaret hayatına atılan Ali Rıza Efendi, önceleri iyi para kazanıyordu. Fakat sonradan işleri bozuldu. Buna sebep olan da yine haraç isteyen "Rum eşkiyalar" idi. Hacı Mehmet Somer bu durumu şu şekilde anlatıyor:

"Ali Rıza Efendi kereste ticaretine varını yoğunu vermişti. İlk zamanlarda büyük başarılar gösteren bu teşebbüs, Katerin'in ezeli belası olan eşkiyaların hırslarını tahrik etti. Ali Rıza Efendi'yi para göndermesi için tehdit ettiler. Şayet para göndermezse, kerestelerini yakacaklarını bildirdiler. Bu sebeple orman mıntıkasına gitmek, işlerini kontrol etmek mümkün olmuyordu. İşlenmiş keresteleri sahile nakletmeğe korkuyordu. Çünkü bu keresteler eşkiyalar için rehine mahiyetinde idi. Nihayet Ali Rıza Efendi'den ümit ettikleri para gelmeyince, bütün keresteleri yaktılar. İşçileri de tehdit ettiler. İşçiler de dağılıp gittiler. Bunun üzerine Ali Rıza Efendi, yangından mal kaçırır gibi, mümkün olabileni kurtarmaya çalıştı.

"Buradaki eşkiyaların hepsi siyasi çetelerdi. 1298 (1883) tarihinde Teselya'nın Yunanistan'a terkedilmesiyle, Yunan hududu Katerin Kazası'na ve Olimpos dağlarına dayanmakta idi. Bütün mesele bundan ileri geliyordu. 1877 Rus harbinden sonra Makedonya çetelerle dolmuş, artık buradaki Türklere rahat kalmamıştı. Bu siyasi çeteler yüzünden Ali Rıza Efendi'nin ticareti de bozuldu."³⁵

34 İ. Sungu, a.g.m. Ö. S. Coşar, a.g.e., C:1, s. 12. C. Sönmez, Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım, Ank., 1998, s. 9 vd.

35 E. B. Şapolyo, a.g.e., s. 30.

Makbule Hanım da , babasının işlerinin Rum eşkiyaların faaliyetleri sonucunda bozulduğundan bahsettikten sonra, onun “tuz ticaretine başladığını ve mağazasında bulunan tuzların toptan eridiğini, bu işten de ziyan gördüğünü, tekrar memuriyete geçmek istediğini, bunda da muvaffak olmadığımı” anlatır.³⁶

Memuriyetten ayrıldıktan sonra giriştiği her ticari faaliyet bu şekilde başarısızlıkla sonuçlanan Ali Rıza Efendi, bu olaylardan çok etkilenmiş ve büyük bir moral çöküntüsü içinde hayata küsmüş ve ağır bir hastalığa yakananmıştır. Zübeyde Hanım anılarında bu gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: “Merhumun, son günlerinde işinin fena gitmesinden çok müteessir oldu. Kendisini salıverdi. Daha sonra da derviş meşrep bir hal alarak eridi gitti. Kocamın hastalığı büyüdü, artık yaşamazdı.”³⁷ Makbule Hanım'ın ifadelerine göre Ali Rıza Efendi, “işlerinin kötü gitmesinden çok müteessir oldu... Nihayet barsak veremine tutuldu. Üç sene hastalık çektikten sonra vefat etti...”³⁸

Ali Rıza Efendi'nin ölüm tarihi ile ilgili olarak değişik tarihler verilmektedir. Mustafa Kemal hatıralarında, tarih vermeden, “...Şemsi Efendi Mektebi'ne kaydedildim. Az zaman sonra babam vefat etti”³⁹ demektedir. Kız kardeşi Makbule Hanım ise anılarında, kendisinin doğduğu günlerde (1885), babasının hastalığının başladığını, işine gidemediğini ve ilk yaşını doldurduğunda da hastalığın çok ağırlaştığını ve en küçük kız kardeşi Naciye (doğumu:1889) kırk günlük iken babasının vefat ettiğini anlatır.⁴⁰

Bu durumda Ali Rıza Efendi'nin ölümünün 1899 veya 1990'ın ilk aylarına rastlaması gerekir. Mustafa Kemal de o sırada dokuzuncu yaşının içindedir. Ve Şemsi Efendi Okulu'nun üçüncü sınıfındadır. Afet İnan,

36 E. B. Şapolyo, a.g.e., s. 31.

37 E. B. Şapolyo, a.g.e., s. 31.

38 E. B. Şapolyo, a.g.e., s. 31.

39 A. E. Yalman, “Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Tarihçe-i Hayatı”, **Vakit Gazetesi**, 10 Ocak 1922.

40 M. Atadan, “Büyük Kardeşim Atatürk”, **Yeni İstanbul Gazetesi**, 12 Ocak 1953 (Tefrika No: 72) vd.

“Mustafa, daha ilkokul çağında babadan yetim kalmıştır” derken; Ali Fuat Cebesoy da, “babası öldüğünde Mustafa Kemal'in 9-10 yaşlarında olduğunu” yazmaktadır.⁴¹

Bütün bu anılardan elde edilen bilgilere rağmen, Faik Reşit Unat, Ali Rıza Efendi'nin 28 Kasım 1893 tarihinde öldüğünü belirtmektedir. F. R. Unat, belgeyi yayınlamadan, bu tarih ile ilgili olarak, Makbule Hanım'a ilk kocasından ayrıldıktan sonra babasından aylık bağlanmasına ait dosyadaki belgeleri kaynak göstermektedir.⁴² Mustafa Kemal'in Manastır Askeri Lisesi'ne girişi olan 13 Mart 1896 tarihinden geriye doğru gelindiği zaman, Askeri Rüştüye, Mülkiye Rüştüyesi ve çiftlikte geçirdiği yaklaşık dört buçuk aylık süre dikkate alınca; Faik Reşit Unat'ın belirlediği tarihin doğru olması ihtimali yüksektir. Bu nedenle, Ali Rıza Efendi'nin ölümünü 1893 yılı kabul edersek, kendisi 54, babasının vefatında Mustafa Kemal 12 yaşında olmaktadır.

III. ATATÜRK'ÜN ANNE SOYU: “KONYARLAR”

A. KONYARLARIN RUMELİ'DEKİ VARLIKLARI

Mustafa Kemal Atatürk'ün anne soyu da Anadolu'dan gelerek Rumeli'ye iskan edilen Yörük veya Türkmenlere dayanmaktadır. Anne tarafından dedesi Vodina Sancağı'na bağlı “Sarıgöl” de denilen “Kayalar”dan göçerek Selanik yakınlarındaki “Lankaza”ya yerleşen, Sofu-zade (Sofi-zade) Feyzullah Ağa'dır. Yerleştikleri “Sarıgöl” bölgesi, “Sofular” lakabı ve ailedeki hatıraların gösterdiği üzere, Atatürk'ün anne soyu Konya Karaman'dan Rumeli'ye gelen ve bundan dolayı da “Konyarlar” şeklinde, Rumeli'deki diğer Yörük gruplarından farklı olarak bu adla anılan Yörüklerdendir.

41 Ö. S. Coşar, a.g.e., C:I., s. 110.

42 F. R. Unat, “Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştigi Devrin Milli Eğitim Sistemi”, *Türk Tarih Kurumu Atatürk Konferansları I*, Ank., 1964, s.82 ve not:10.

Yukarıda kısaca belirttiğimiz gibi, Orta Çağın ikinci kısmında Balkan Yarımadası'na çeşitli dalgalar halinde gelerek, Bizans İmparatorluğu tarafından burada yerleştirilen bir çok Türk unsuru vardır. X. Asırdan itibaren Peçenekler, Oğuzlar, Kumanlar kuzey yoluyla, Tuna'dan geçerek, çeşitli tarihlerde gelmiş ve çeşitli yerlere iskan edilmişlerdir. IX. Yüzyılda bile, Bizans kaynaklarında “Vardarlı Türkler” olarak zikredilen bazı Türk gruplarının Selanik civarında yerleştikleri vakidir. Bizans kaynağı “Anna Commene”nin Ohri civarında yerleştiklerinden bahsettiği Türkleri, Lejean (1861), 1065 tarihine doğru Makedonya'ya iskan edilen Oğuzlarla ilişkili görmektedir. Oğuzların bu yerleşmeleri “Attalates”e atfen Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat tarafından da teyit edilmektedir.

Anadolu'dan Yarımada'ya geçip yerleşen ilk Türk grubu olmak üzere Türkiye Selçuklularının merkezi Konya'ya mensup olmalarından dolayı bu suretle ad alan “Konyarlar” gösterilmektedir. XIX. Yüzyılda veya XX. Yüzyılın başlarında Rumeli'yi gezen ve buradaki Türklerle bizzat görüşerek onların hatıralarını toplayan veya buradaki Türk varlığı hakkında eser yazan Batılı seyyahlar ile bilim adamları, G. Lejean (1861), Gervinus (1851), Jirecek (1891), G. F. Hertzberg (1878), A. Tuma (1888), Cijic (1908), Frachet d'Esperj (1911), İvanof (1918), E. Max, Hoppe, (1934)A. Boué (1899), Oberhummer (1917) ve nihayet “Konyarlar” hakkında ayrı ve oldukça ayrıntılı bir araştırma yapan Hr. P. Traeger (1905)⁴³ “Konyarlar” hakkında önemli bilgiler vermektedirler.

Bu konuda bilgi veren bütün bu eser sahiplerinin hepsi, Konyarlar'ı bazen “Yörükler” ve “Evlad-ı Fatihan”la karıştırmakla birlikte; Konya'dan gelerek Rumeli'ye yerleşmiş veya yerleştirilmiş göstermektedirler. Fakat, bunların geliş tarihi ve geliş şekilleri konusunda farklı bilgiler vermektedirler. Bütün bu görüşleri tenkitli bir şekilde karşılaştıran Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin, Konyarlar'ın Rumeli'ye geliş ve yerleşmeleri ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Sonuncu ve nisbeten kabule

43 Bunların eserleri ve görüşleri için bakınız: T. Gökbilgin, a. g. e., s. 9-11.

şayan ihtimal bunların II. Murad fakat bilhassa Fatih zamanlarında, Karaman oğulları ile mücadeleler sırasında ve bundan sonra, Karaman, Konya ve Ankara civarından Türk aşiretlerinin bu mintikalara iskan edildiğidir. O civarın etnik bakımdan yabancı halkına, menşeleri dolayısıyla, bu sureti tesmiyeyi verdimiş ve bu ad komşuları arasında yaşamış, kendilerinde ise, menşeleri hakkında bir malumat, şifahi bir an'ane halinde devam edip gelmiştir...”⁴⁴

Konyarlar'ın en mütekasif (yoğun) bir halde buldukları yer Teşelya'da Kozan ve bunun kuzeyinde “Sarıgöl” de denilen “Kayalar” ve Selanik'in kuzeydoğusu idi. Sonraları daha kuzeye de yayılmışlardır. Sayı olarak diğer Yörük gruplarından daha az oldukları, yarı “konar-göçer” bir hayat yaşadıkları, mübadele (alış-veriş) merkezlerinin daha çok Yanya olduğu ve halılarının özel şekliyle dolayı (“Konyaren Figüren”) bütün yörede meşhur olduğu bütün seyyahlar tarafından belirtilmektedir. Ayrıca, Konyarlar'ın daha demokratik bir halde yaşadıkları, neşeli ve hareketli kimseler oldukları da bunlar tarafından tespit edilmiştir.⁴⁵

Atatürk'ün soyu ile ilgili bir çalışma yaparak, amcası Kızıl Hafız Mehmet Emin Efendi'nin soyundan gelenlerin ellerindeki bazı belgeleri yayınlayan Burhan Göksel, Konyarlar'ın, Konya-Karaman'dan Fatih Sultan Mehmet döneminde 1466 yılında Karaman-oğulları ortadan kaldırıldıktan sonra Rumeli'ye göçürülerek, iskan edildiklerini belirtmektedir.⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki Yörüklerle ilgili örgütlenmesi içinde kendileri için ayrı isimle bir sayı (tahrir) defteri bulunmayan Konyarlar, yerleştikleri bölgelerde, başlangıçta özellikle “Kocacık” ve “Selanik Yörükleri” içinde, sonradan da “Vodina” ve “Sarıgöller Bölgesi” Yörükleri içinde “Evlad-ı Fatihan” olarak kaydedilmişlerdir. Hasan Paşa tarafından 1691 (1102) tarihinde yapılan tahriri içeren “Evlad-ı Fatihan Piyadeleri Defteri”⁴⁷ne göre “Sarıgöl” (Kayalar)ler Bölgesi'ndeki köyler, mahalleler

44 T. Gökbilgin, a.g.e., s. 12.

45 T. Gökbilgin, a. g. e., s. 13.

46 B. Göksel, *Atatürk'ün Soy Kütüğü Üzerine Bir Çalışma*, Ank., 1988, s. 6.

47 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mevkufat Defteri*, No: 2737.

ve devlete vermekle yükümlü oldukları “Yörük Piyadeler”in sayısı şu şekildedir:

"Eğri-Bucak Kazası": Turhanlı 49. Sofular 21. Evrenoslu 6. Okçular 6. Eyrili 20. İshaklı 24. Çobanlı 24. İdil-obası 19. Şahinli 55. Leşli 34. Öküz-obası 24. Emirhanlı 38. Gün-doğmaz 2. Rahmanlı 8. Evhad-obası 58. Aydın-obası, Cinciler 66. Işıklı 29. Sinekli 34. Çakır-ı sagir 4. Sarı-Musalı 8. Çakırlı-i Kebir 13. Karamanlı 12. Karacalar 73. Buraklı 10. Tekye-i Hacı-Hasanlı 21. Topçular 18. Dağ ışıkları 7.

"Cuma-Pazarı Kazası": Haydarlı 60. Koca Ahmedli 66. Tarakçılı 6. Durastlar 6. Timurhanlı 3. Bar-çukuru 1. Kulalu 1. Erdoğanlı 5. Karaağaç 2. Donuk-kayalar 1. Şahinler 3. Dedeler 3.

"Çarşamba Kazası": Milli 77. Davudlu 18. Hacı-İsalar 18. Kulkallı 12. Hacılar 12. Yeniceler 14. Hacı-Ömerli 16. Karacalı 6. Doğancalı 6. Tekye-i kebir ve sagir 42. Keçili 18. Saltıklı 19. Meşeli 6.⁴⁸

Ailenin sonradan gelerek yerleştiği Selanik'e bağlı “Lankaza Nahiyesi”nin 1691 tahririne göre cemaatleri, köy ve mahalleleri ile “Yörük Piyadeleri” sayısı şu şekildedir: Bedirli 10. Hacı-Bayramlı 4. Pir-dede 1. Değirmenciler 6. Köleli 7. Şuayblı 109. Umurlu ma'a Sarıcalı 45. Değirmencili ma'a Eyrilceli (Ayrılncalı) 18. Çokallı 9. Lotice 7. Osmanlı 49. Yaylacık 16. Ayvalı-dere ma'a Şah-Veli ve Saltıklı. Çınarlı 78. Bulcalı 13. Koçmar 4. Keruz 5. Lankaza 3. Sarıyar 1. Yağlıca 1. Evrencik 1.⁴⁹

Yine bu deftere göre, bölgede Konya-Karaman yöresinin hatıralarını gösteren yer adları ve ailenin soyuna işaret eden “Sofular” ile “Sarı-göllü” gibi yer ve oymak adları şuralarda tespit edilebilmektedir: Ereğli Nahiyesi 50. Ereğli 1 (Kırk-Kilise). Ereğli 9, Kara-pınar 1, Sarıgöllü 4 (Avrethisarı). Sofular 19 (Nahiye-i Bazargah). Sofulu 9 (Nahiye,i Kelemeriye). Sofular 21, Karamanlı 12 (Eğri-Bucak-Sarı-Göl).Sofulu 9 (Tikveş). Sarı-Göllü 50 (Radovişte). Sofular 14 (Gümilcine). Karamanlı 11 (Çağlayık). Sofular 28

48 T. Gökbilgin, a.g.e., s. 265.

49 T. Gökbilgin, a.g.e., s. 264.

(Yeni-Pazar). Sarı-göllü 1, Sofular 2 (Babadağ). Sarı-göllü 1 (Ruscuk). Sofu Yurdu 1 (Tozluk-Tuzluk).⁵⁰

B. KONYAR OLARAK ZÜBEYDE HANIM'IN AİLESİ

Mustafa Kemal'in anne soyundan dedesi Sofu-zade Feyzullah Efendi'dir. Selaniğe bir saat mesafede bulunan Langaza'da çiftlik sahibi idi. Atatürk'ün ve Makbule Hanım'ın çocukluk anılarında bahsettikleri çiftlik burasıdır. Annesi Zübeyde Hanım, Feyzullah Efendi'nin üçüncü eşi Ayşe Hanım'dan olan tek kızı idi. Atatürk'ün beş kardeşi içinde en uzun ömürlüsü olan Makbule Hanım (1885-1956) anne soyları hakkında, “annemden sık sık şunları dilemişimdir” diyerek şu bilgileri vermektedir: “Bizim esas soyumuz Yörüktür. Buralara Konya-Karaman çevrelerinden gelmişiz. Babam Feyzullah Efendi'nin büyük amcası Konya'ya gitmiş, Mevlevi dergahına girmiş orada kalmış. Yörüklüğü tutmuş olacak...”⁵¹

Mustafa Kemal Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın babası hakkında, Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi'yi ve babası Kızıl Hafız Ahmet Bey'i de tanıyan ve doksan yaşında vefat eden Aydın Milletvekili Tahsin San, şu bilgileri vermiştir: “Atatürk'ün valdesi Zübeyde Hanım, Sofu-zade ailesinden Feyzullah Ağa'nın kızıdır. Bunlar Selanik'te doğmuşlardır. Bu aile bundan 130 sene evvel Sarıgöl'den Selanik'e gelmişlerdir. Vodina Kazası'nın batısında Sarıgöl Nahiyesi'nde onaltı köyden ibaret olan bu nahiyeye ailesi, Makedonya ve Teselya'nın fethinden sonra Konya civarı ahalisinden Osmanlı Hükümeti'nin sevk ve iskan ettirdiği Türkmenlerdendir. Son zamanlara kadar beş asır müddet içinde hayat tarzlarını, kılık-kıyafetlerini değiştirmemişlerdi.”⁵²

Bu konuda Lord Kinross, kaynak göstermeden şu bilgileri vermektedir: “Zübeyde Hanım, Bulgar sınırının ötesindeki Slavlar kadar sarımsındı; düzgün beyaz bir teni, derin ama berrak, açık mavi gözleri vardı.

50 T. Gökbilgin, a.g.e., s. 257-272.

51 M. Atadan, “Büyük Kardeşim Atatürk”, *Yeni İstanbul Gazetesi*, 1 Kasım 1952-22 Mart 1953.

52 E. B. Şapolyo, a.g.e., s. 22-23.

Ailesi Selanik'in batısında Arnavutluğa doğru, sert ve çıplak dağların geniş, donuk sulara gömüldüğü göller bölgesinden geliyordu. Burası Türklerin Makedonya'yı ve Teselyayı almalarından sonra Anadolu'nun göbeğinden gelen köylülerin yerleştikleri yerd. Bu yüzden Zübeyde Hanım, damarlarındaki ilk göçebe Türk kabilelerinin torunları olan ve hala Toros dağlarında özgür yaşayışlarını sürdüren sarışın Yörüklerin kanını taşıdığını düşünmekten hoşlanırdı.”⁵³

Eldeki mevcut bilgilere göre aile, 1466'larda Karaman'dan gelerek Vodina Sancağı'na bağlı Sarıgöl'e yerleşmiş; sonra Selanik yakınlarındaki Lankaza (Langaza)'ya göçmüş, Zübeyde Hanım 1857'de burada dünyaya gelmiştir. Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın babası Sofu-zade Feyzullah Efendi üç defa evlenmiştir. İsimlerini bilemediğimiz diğer iki eşi bir tarafa bırakılacak olursa, Zübeyde Hanım'la birlikte Hasan Ağa ve Hüseyin Ağa, Feyzullah Efendi'nin üçüncü eşi Ayşe (Aişe) Hanım'dan dünyaya gelmişlerdir.

C. ZÜBEYDE HANIM'IN HAYATI

Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım, 1857 'de Lankaza'da doğmuş, çocukluğu ve ilk gençlik yılları burada ailesi ile birlikte geçmiştir.

Zübeyde Hanım, güçlü bir beden yapısına sahip olduğu gibi, güçlü bir iradeye de sahipti. Yeterince eğitim görmemiş, ama okuma yazmayı öğrenmişti. Annesine “Molla Hanım” denildiği gibi, kendisine de “Zübeyde Molla” deniliyordu. Bu, “bilge” kişiliğini ifade eden bir lakaptı. Muhafazakar, geleneklerine bağlı bir kadındı.

Ali Rıza Efendi ile evlendikleri 1870 yılında 13-14 yaşlarında olan Zübeyde Hanım, aşağıda anlatılacağı gibi, kocası ölüncce, çocuklarıyla birlikte bir süre Lankaza'daki aile çitliğine kardeşlerinin yanına dönmüş, daha sonra kendisine talip olan Ragıp Bey'le ikinci evliliğini yapmıştır. Bu yıllarda 36 yaşında idi.

53 L. Kinross. a.g.e., s. 11.

Zübeyde Hanım'ın bir ara 1905'te Harp Akademisi'ni bitirerek Kurmay Yüzbaşı olan ve kısa bir süre hapse atılan Mustafa Kemal'i görmek için üç beş günlüğüne İstanbul'a gittiğini ve buradan Şam'a gidecek oğlunu Sirkeci'den uğurladığını biliyoruz. Bu olayı sonradan, annesinin mezarı başında 27 Ocak 1923'te duygulu bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa anlatacaktır.

Balkan Savaşları'nın sonuna kadar Selanik'te ikamet eden Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal'in burada 1906'da arkadaşları ile birlikte Şam'da kurduğu "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin bir şubelerini açma girişimlerini yaptığı sıralarda oğluna inanmış ve değerli telkinleri ile ona yardımcı olmuştur.

Balkan Savaşları sonunda Selanik'in sınırlarımız dışında kalması üzerine birçok Türk gibi Zübeyde Hanım ve kızı Makbule Hanım da İstanbul'a gelmişlerdir. Elimizdeki bilgilere göre, "Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Selanik'te öldüğü" söylenen Ragıp Bey'in, bu göç olayından az önce vefat etmiş olması gerekir. Çünkü, yaşıyorsa onun da aileyle birlikte İstanbul'a gelmesi gerekirdi.

Zübeyde Hanım İstanbul'da Beşiktaş semtinde Akaretler'de 76 numaralı eve yerleştiler. Kızı ile birlikte İstanbul'da yeni fakat sıkıntılı bir hayata başladılar. Mustafa Kemal Paşa, Yedinci Ordu Komutanı olarak Filistin'in güneyinde, Sina Cephesi'nde İngilizlere karşı çarpışırken, Müttefik Alman Orduları Komutanı Falkenhayn'la arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucu, görevinden istifa etmiş ve Halep'e gitmişti. Burada ciddi bir "sarılık" hastalığı geçiren oğlunu merak eden Zübeyde Hanım, Mustafa Kemal'in üç yaşında iken evlatlık olarak alıp, yetiştirmesi için annesinin yanına bıraktığı Abdürrahim (Tunçok)ji de alarak Halep'e gitmiş ve "kör olduğu"ndan korktuğu oğlu Mustafa Kemal'i ziyaret etmiş, tekrar İstanbul'a dönmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918'de Suriye cephesinden ayrılarak İstanbul'a gelmiştir. Doğruca annesinin evine giden Mustafa Kemal Paşa,

onun boynuna sarılarak elini öpmüş ve kız kardeşi ile kucaklaşarak hasret gidermiştir. Hayatları boyunca çok az bir araya gelebilen aile için mutlu buluşmaydı bu.

İstanbul'a gelişinde birkaç gün Pera Palas Oteli'nde kalan Mustafa Kemal, bir süre de yakın arkadaşı Salih Fansa'nın Beyoğlu'ndaki evinde konuk olmuştur. Daha sonra Şişli'de Madam Kasabya'nın üç katlı evini kiralayan Mustafa Kemal, Beşiktaş Akaretler'de oturan annesi ve kız kardeşini de yanına almış, üç katlı evin üçüncü katını onlara ayırmıştır. Kendisi orta katta oturuyor, bu katın arka bahçeye bakan odasını da yatak odası olarak kullanıyordu. Büyük salonu toplantı odası olarak ayırmıştı. Alt katta ise yaveri kalıyordu.

Mustafa Kemal, Başkent İstanbul'un en bunalımlı günlerinde bu evde arkadaşlarıyla sık sık toplantılar yapmış, 16 Mayıs 1919 tarihinde Samsun yolculuğuna çıkıncaya kadar bu evde oturmuştur. Şişlideki bu ev şimdi müze olarak kullanılmaktadır.

Samsun'a çıkışla birlikte başlayan günler Mustafa Kemal için olduğu gibi, annesi ve kardeşi için de sıkıntılı, sancılı günler olacaktır. Bu arada oğlu Mustafa Kemal'in "öldüğü" asılsız haberini duyan ve zaten hasta olan Zübeyde Hanım, iyice hastalanır, kısmen felç olur.

Zübeyde Hanım için bu sıkıntılı günlerde sevindirici bir olay gerçekleşir. Kızı Makbule, askerlikten ayrılarak ticarete atılan Mustafa Mecdi Bey'le evlenir. Zübeyde Hanım, tekrar Akaretler'deki eve döner, kızı ve damadı ile burada yaşamaya devam ederler.

Bu acılı, sıkıntılı ama umut dolu günler Milli Mücadele boyunca sürecektir. Zübeyde Hanım'ın hastalığı gün geçtikçe artıyordu. Annesinin kuşatma altındaki İstanbul'da kalması Mustafa Kemal'i üzüyor, annesine ateş hattındayken bile mektuplar yazıyordu. Arkadaşları Zübeyde Hanım'a yardım ediyor, bütün isteklerini yerine getiriyorlardı. Zübeyde Hanım'ın, öl-

meden oğlunu görme isteği ile oğlunun da bir an önce annesine kavuşma özlemi çektiği, karşılıklı gönderilen telgraflarda görülmektedir.

Üç yıldır annesinden ayrı kalan Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına yaklaşıldığı bir sırada annesini Ankara'ya getirmeye karar verdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutan idi. Yıl 1922, aylardan Haziran'dı. Kendisinden görüşme talebinde bulunan Fransız yazarı Claude Farrère ile İzmir'te buluşacak, annesi de İstanbul'dan gelecekti. Atatürk 14 Haziran 1922'de Adapazarı'na geldi. Kendisinden bir gün önce gelen ve Askerlik Şubesi Reisi Binbaşı Baha Bey'in evinde kalan Zübeyde Hanım ile burada buluştular ve o geceyi bu evde geçirdiler. Anne ve oğul birlikte bir otomobil ile 24 Haziran 1922'de saat 20 de Ankara'ya dönmüşler, doğruca Çankaya Köşkü'ne gitmişlerdir.

Köşkte Abdürrahim ve Ragıp Bey'in yeğeni olan Fikriye ile birlikte kalan Zübeyde Hanım'ın, hastalığı da giderek artıyordu. Kısmi felç ve romatizmadan dolayı ağrıları artan Zübeyde Hanım'a İzmir'in havasının iyi geleceği düşünülerek, İzmir'e gidip bir süre kalması için ikna edildi. Bu seyahatin bir diğer amacı da Mustafa Kemal'in evliliği düşündüğü Latife Hanım'ı Zübeyde Hanım ile tanıştırmaktı. Uygun bir kalacak yer bulmak için İzmir'e giden Başyaver Salih (Bozok) Bey, Zübeyde Hanım için Latife Hanımların Karşıyaka'daki yazlık evlerini hazırladı.

Buradayken hastalığı giderek artan Zübeyde Hanım, 15 Ocak 1923 günü vefat etti. 66 yaşındaydı. Batı Anadolu'da uzun süreli bir geziye çıkmak üzere 14 Ocak 1923 günü akşamı özel treni ile Ankara'dan ayrılmış bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa, 15 Ocak günü Eskişehir'e gelmişti. Gün ağarmadan az önce Emir Eri Çavuş Ali'yi çağırması, "Bir haber var mı?" diye sormuş, "şifre geldi ama çözülmedi" diye cevap veren Ali Çavuş'a hüznle bakan Mustafa Kemal Paşa, "annemin öldüğünü biliyorum." Dedi. "Bir rüya gördüm, yeşil tarlalarda annemle dolaşıyordum. Birden bir fırtına çıktı, anamı alıp götürdü." Deşifre edilmiş telgraf eline verildiği zaman okudu, gözlerini kapadı, bir an düşündü ve "İzmir'e gitmiyoruz. Treni İzmir'e çevirsinler" dedi.

Aynı gün İzmir'deki Başyaver Salih Bozok'a şu telgrafı çekti: "...verdiğiniz elim haber, beni çok müteessir etti. Merhumenin münasip bir tarzda merasim-i tedfinesini (uygun bir şekilde cenaze törenini) ifa ettiriniz. Cenab-ı Hak, milletimize hayat ve selamet versin."

Atatürk'ün Harp Akademisi'nden sınıf arkadaşı olan ve Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi Kurmay Başkanı bulunan Asım Gündüz, Zübeyde Hanım'ın ölümü sırasında İzmir'deydi. Asım Gündüz Zübeyde Hanım'ın cenaze törenini şu şekilde anlatmaktadır: "Zübeyde Hanım son saatlerinde yanında bulunan Latife Hanım'a ayrıca bir vasiyet yazdırmıştır. Latife Hanım, Zübeyde Hanım'ın ölüm haberini ilkönce İzmir Valisi Mustafa Abdülhalik (Renda)'ya bildirmiş, vali de büyük bir cenaze töreni hazırlatmıştı. Latife Hanım ilk gece İzmir'in tanınmış hafızlarından tam ötüzüç kişi çağırarak sabaha kadar hatim yaptırmış ve hatim duası üç gün sürmüştür.

"Cenaze alayına adeta bütün İzmir katılmıştı. Vali, memurlar, komutanlar ve hocalar olduğu halde cenaze alayının uzunluğu bir kilometreyi buluyordu. Okulların getirdiği çelenkler kabrin üstünde bir örtü teşkil etmişti. Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım, Kazım (Özalp), Fahrettin (Altay), Mürsel (Baki), İzzettin (Çalışlar), Abdurrahman Nafiz (Gürman) Paşalar cenaze alayının önünde yürütmekte idiler.

"Latife Hanım siyah bir manto giymiş, siyah peçe örtmüş, cenaze alayına katılmak istemişti. Fakat ailesinin ve din adamlarının, İslam'da kadın cenazeye katılamaz diye engel olmaları üzerine bir faytona binerek cenazeyi arkadan takip etmişti. Latife Hanım, kabirde yüzlerce gümüş meci diye sadaka dağıtmış, kırkında mevlüt okutmuş, 52 inci gecesinde de aşure yaparak fakir fukaraya dağıttığı gibi, hatimler indirerek bu mübarek kadına karşı duyduğu sevgi ve şükran borcunu ödemişti."

Yaklaşık 12-13 gün çeşitli yerleri dolaşan ve programına uygun olarak devlet işlerini takip eden Mustafa Kemal Paşa, 27 Ocak 1923 günü Manisa üzerinden İzmir-Karşıyaka istasyonuna geldi. Beraberinde ordu komutanları, bakanlar, milletvekilleri ve yaveri vardı. İzmir Valisi Abdülhalik Renda, Kolordu Komutanı Fahrettin Altay ve Başyaver Salih

Bozok, onu karşılayanlar arasında idi. Yine istasyonda kalabalık bir halk topluluğu ve çevresi çiçeklerle süslenmiş bir otomobil onu bekliyordu. Çevresinde toplananları selamladı.

Tıpkı sağlığında önce annesini ziyaret ettiği gibi, yine önce annesini ziyaret edecekti. O gün annesinin mezarı başında duygulu ve özlü bir konuşma yaptı. Konuşmasında, yetişmesinde olduğu gibi, Milli Mücadele yıllarında da hep kendisinin yolunda olan annesinin çektiği acıları, onun fedakarlığını dile getirdi. Kendisi yüzünden çektiği sıkıntıları, acıları dile getirirken annesine olan kadirbilirliğini de dile getiriyordu.

Atatürk, o gün derin bir heyecana kapılmıştı. En içten, en duygulu konuşmasını da, annesinin mezarı başında o gün yapmıştır. Zübeyde Hanım, fedakar bir anneydi. Oğlunun yetişmesinde emsalsiz emekleri geçmişti. Yıllarca oğlunun hasretine katlanmış, nihayet, onun zaferini gördükten kısa bir süre sonra ölmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, milletini kurtarmak için hayatını ve bütün varlığını ortaya koyarken annesiyle yeterince ilgilenememişti. İşte annesinin mezarını kalabalık bir grupta ilk kez ziyaret ederken, ona göz yaşları döküren ve en derinden gelen duygularını söyleten, içindeki bu hisler olmuştur. Buradaki konuşmasında kısaca annesinin çektiği sıkıntılardan bahsederek Mustafa Kemal Paşa, şunları söylemiştir:

“...Valdemin ziyarımdan şüphesiz pek müteessirim. Fakat bu teessürümü izale ve beni müteselli eden bir husus var ki, o da anamız vatani mahv ve harabiye götüren idarenin artık bir daha avdet etmemek üzere mezarı ademe götürülmüş olduğunu görmektir. Valdemin bu toprağın altında, fakat Hakimiyet-i Milliye ilelebet payidar olsun. Beni müteselli eden en büyük kuvvet budur. Evet, Hakimiyet-i Milliye ilelebet devam edecektir. Valdemin ruhuna ve bütün ecdat ruhuna müteahhit olduğum vicdan yeminini tekrar edeyim. Valdemin medfeni önünde ve Allah'ın huzurunda aht ve peyman ediyorum, bu kadar kan dökerek milletin istihsal ve tespit ettiği hakimiyetin muhafaza ve müdafaası için icab ederse valdemin yanına

gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Hakimiyet-i Milliye uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun.”

Mustafa Kemal'in bu nutku, Karşıyakalıların çok candan tezahüratına vesile teşkil etti ve halk kendisini çılgın gibi alkışlayarak, “çok yaşa paşam...Sen çok yaşa..” diye haykırıyordu.

“Faziletine ve yüksek kadınlığına inandığım anam ve kız kardeşim inkılap işlerinde bana inanmışlar ve hizmet etmişlerdir” diyerek Zübeyde Hanım'a olan bağlılığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, Annesini çok sevdi. Annesinin sevdiği bir şarkıyı duyduğu zaman gözleri yaşarırdı. Her sabah uyandığında temizliğini yapar, giyindikten sonra ziyaret için annesine haber gönderir, izin isterdi. Zübeyde Hanım da aynı şekilde hazırlığını yaptıktan sonra oğlunu kabul ederdi. Bu görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, annesinin elini öper, onun hayır duasını alırdı. Bir süre annesi ile kalıp sohbet ederlerdi.

Zübeyde Hanım oğluna “Mustafam”, “Sarı Mustafam” diye hitap eder; çoğu zaman bunu az bulur, “Paşam” veya “Sarı Paşam” diye hitap eder veya anardı.

Atatürk'ün yaşamının büyük bir bölümünde yanında olan Yaverlerinden Cevat Abbas Gürer'in, “Atatürk'ün çok sevdiği ve saydığı anası ile terbiye ve zeka bakımından vaziyetleri”ni anlattığı şu sözlerinde, bir milli kahramanı doğuran ve yetiştiren “Türk Anası”nın “devlet terbiyesi”ni ve “fazileti” ni ne güzel ortaya koymaktadır:

“Bayan Zübeyde, daha küçük yaşta yetim kalan oğlunun her durumuyla yakından ilgilenirdi. Çünkü onun yetişmesinde ve yetiştikten sonra memlekete yararlı olmasında büyük etken olmuştur. Atatürk'e tam anlamıyla hem analık, hem babalık etmişti.

"Sevgili oğlu Mustafa'nın idamla mahkumiyetini haber aldığı zaman, son derece dinç olmasına rağmen üzüntüsünden kahırlanan Bayan Zübeyde hastalanmış, yatağa düşmüştü. Uzun bir müddet oğlundan doğru bilgi alamaması da hastalığın ilerlemesine sebebiyet vermişti.

"Çankaya artık Bayan Zübeyde'ye çok kıymetli ve sevgili oğlunu, bol bol görmek ve onu koklamak fırsatını verdiğinden pek memnun ve bahtiyar bir ömür sürüyor ise de yine ekseriye vaktini hastalık içinde geçiriyordu.

"Bayan Zübeyde'nin yaratılışını, zekasını ve çevresine karşı davranışını anlatmak için çok uzun yazmak gerek. Yalnız ana olmak itibarıyla değil, fakat bu vakur, ciddi, taşkın zekalı büyük Türk kadını her gün ziyaret etmek Atatürk için bir vazife idi. Ziyaretler haberleşmeden yapılmazdı. Çünkü, ana oğul hazırlanmadan birbirlerini görmezlerdi. Her ikisi arasındaki münasebetin esas kuralı daima ziyaretçinin Atatürk'ün olması idi.

"Ebedi Şef sabahleyin uyanır uyanmaz eğer o gün annesini görecekse, annesinden birisi vasıtasıyla izin alırdı. Sonra büyük bir merasimde bulunacak imişcesine Atatürk hazırlanırdı.

"Bayan Zübeyde de, hasta yatağında dahi olsa büyük bir özenle Atatürk'ü kabule hazırlanırdı. Saçlarını taratır, işlemeli başörtüsünü örter, Makedonyalı gelinlik kızın zengin cihazından oyalı bürümcük gömleğinin üzerine ipekli entarisini giyerdi. Ve İstanbulkari renkli maşlahı ile resmi kıyafetini tamamladıktan sonra oğlunu beklediği haberini gönderirdi.

"Bayan Zübeyde, Atatürk'e 'Mustafa' diye hitap ederdi. Ben bu büyük ailenin arasında emniyet, itimat ve muhabbet kazanmak mazhariyetine yıllardan beri karışmıştım. Ekseriya her iki büyüğün görüşmelerinde beraber bulunurdum.

"Büyük, kıymetli evlat yetiştirmek bahtiyarlığı ile kıymetli büyük bir anaya sahip olmak gururunu bir arada toplayan gözlerim; evet Türk toplumu bünyesindeki terbiyenin ve o terbiyenin temellerinin ne kadar derin ve köklü, ne kadar nezih ve ciddi ve ne kadar samimi olduğunun canlı örneklerini gördükçe duyulanıyor, mutlu oluyordum. Diyebilirim ki, Bayan Zübeyde ile Atatürk bu ana-oğul birbirine aşıktılar.

"Bu ana, oğluna daha beşik çocuğu iken vatan ve millet sevgisini telkin eden ninnilerden başlamış, onu her çağında duygularla büyütmiş, öğrenime yönlendirmiş, ilim ve irfan aşılamıştır. Yetişen, makamını bulan kurtarıcı oğlunu o, Mustafa Kemal yapmıştı.

"Bu ziyaretlerin her birinde Atatürk, anasının mübarek elini büyük bir saygı ile öperdi. Sonra anasının karşısında o büyük adam küçülür, Mustafa, hatta Mustafacık olurdu. Konuşmaları, şakaları pek içten kaynayan sevginin belirtileriydi.

"Çankaya'da bu ana-oğul görüşmelerinin birinde şahit olduğum bir durumu değerli sınırsız olan Bayan Zübeyde'nin işlek, kıvrak zekasının bir örneği olarak sunacağım:

"Atatürk annesinin elini öptü. Bayan Zübeyde oğluna elini uzatırken coşkun sevgisinin gözlerinde toplanan bütün ifadesiyle Atatürk'ü bağrına basmak istiyordu. Onu kucakladıktan sonra aziz Türk milletine eşsiz bir kurtarıcı armağan veren ana olmak itibarıyla gururlanmalı idi. Fakat öyle olmadı, mutluluğunu gülen ve şirin yüzünden okunan o büyük Türk anası kolları arasında uzaklaşan ciğerparesinin eline uzandı: Atatürk: 'Ne yapıyorsun anne'... dedi. Bayan Zübeyde sessiz ve kesin bir ciddiyetle: 'Ben senin ananım, sen benim elimi öpmekle bana karşı olan vazifeni yapıyorsun; fakat sen vatani ve milleti kurtaran bir devlet başkanıydın. Ben de bu aziz milletin bir ferdiyim ve onun tebasıyım, elini öpebilirim.' Cevabını verdi.

"Oğlunun elini öpmekten çok Bayan Zübeyde, hareketiyle oğlunun makamının en büyük saygıya değer olduğunu etrafındakilere işaret ediyordu."⁵⁴

IV. BİR KOCACIK VE BİR KONYAR'IN TARİHİ EVLİLİĞİ

Ali Rıza Efendi ile Zübeyde Hanım, 1870 veya 1871 yılında evlendiler. Evlendiğinde 13-14 yaşında bulunan Zübeyde Hanım, kızı Mak-

54 Zübeyde Hanım ile ilgili ciddi bir biyografi hazırlanmış bulunmaktadır. Burada verdiğimiz bilgilerin büyük kısmı bu eserden alınmıştır: C. Sönmez, *Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Genişletilmiş 2. Baskı, Ank., 1998, 1-136.

bule Hanım'ın anılarındaki anlatımıyla çok güzel bir genç kızdı: “Annemin gençliği gözümün önünde... Uzun boylu, ince yapılı, altın saçlı, yeşil gözlü bir kadın. Çocuklar annelerini öteden beri, dünyanın en güzel kadını olarak düşünürler. Fakat annem, gerçekten güzeldi...”⁵⁵

Ali Rıza Efendi, 31-32 yaşında ve Evkaf İdaresi'nde memurdu. Talip olduğu Zübeyde'den 17-18 yaş büyüktü. Kız tarafından özellikle anne Ayşe Hanım, memuriyet dolayısı ile kızından ayrı kalacağı düşüncesiyle evliliğe başlangıçta itiraz eder. Sonunda Mustafa Kemal'in dayısı Hüseyin Ağa aileyi ikna eder, nikah kıyılır ve iki genç evlenirler. Böylece Türk milletine Mustafa Kemal Atatürk'ü armağan edecek olan “tarihi evlilik” gerçekleşmiş olur.

Makbule Hanım'ın anılarında ayrıntılı bir şekilde anlattığı bu evlilik esasında, Ali Rıza Efendi'nin rüyasında gördüğü ve beğendiği kıza benzer bir eş araması ile başlar ve nihayet ablası Mevlevi Kapu Şeyhi'nin gelini olan Hatice Hanım'ın Zübeyde'yi görünce kendisine sevinçle müjdelemesi üzerine gerçekleşir.⁵⁶

Evlendikten hemen sonra, Ali Rıza Efendi'nin Selanik'teki baba evine yerleşirler. İlk evlilik yılları bu evde geçer. Önce bir kızları olur, adını “Fatma” (1871/1872-1875) koyarlar. Bundan sonra da iki erkek çocukları olacaktır. “Ahmet” (1874-1883) ve “Ömer” (1875-1883). Bunları “Mustafa” (1881-1938), “Makbule” (1885-1956) ve “Naciye” (1899-1901) takip edecektir.

Bu mutlu evlilik, salgın bazı hastalıklardan dolayı ilk üç ve son çocuklarının değişik yıllarda ölümleri ve Ali Rıza Efendi'nin çok düzenli yürümeyen iş hayatındaki aksaklıklarla zaman zaman sıkıntılı bir şekilde yürür. Nihayet, Mustafa'nın doğumu ve varlığı ile hayata bağlanan aile, bu defa Ali Rıza Efendi'nin vefatıyla sarsılır.

55 M. Atadan, “Büyük Kardeşim Atatürk”, *Yeni İstanbul Gazetesi*, 12 Kasım 1952.

56 M. Atadan, *a.g.m.*, 13 Kasım 1952 vd.

Ali Rıza Efendi öldüğünde (1893) 36 yaşında ve üç çocukla dul kalan Zübeyde Hanım için kardeşi Hüseyin Ağa'nın yönettiği Lankaza'daki Rapla Çiftliği sığınacak bir liman olur. Hüseyin Efendi, eniştesinin ölümü haberini alınca Selanik'e, kız kardeşi Zübeyde'nin evine gelir. Onu çocukları ile birlikte, hayatın bu zor şartları içinde bırakamaz ve kız kardeşi Zübeyde'ye, "Rahmetli ömürsüz adamla seni evlendiren ben oldum. Bundan sonra size ben bakacağım, bu çocukları ben büyüteceğim" diyerek, aileyi yanına alıp Rapla Çiftliği'ne götürür.⁵⁷

V. ZÜBEYDE HANIM'IN İKİNCİ EVLİLİĞİ

Genç yaşta üç çocuğu ile dul kalan Zübeyde Hanım, oğlu Mustafa'yı Askeri Rüştiye'ye verdikten sonra, özellikle ekonomik yönden zor günler yaşamaya başlar. Çocuklarla birlikte kendisine bağlanan iki mecdiyelik maaş ailenin geçimini sağlamaktan çok uzaktır. O sıralarda, Yunanistan'a terkedilen Teselya'nın merkezi Larisa (Yenişehir)'dan göç edenlerden Reji idaresi memurlarından Ragıp Efendi, kendisine talip olur.

Ragıp Efendi de hanımını kaybetmiş dört çocuklu bir duldur. Zübeyde Hanım, Kılıçoğlu Hakkı Bey'in kayınpederi Şeyh Rıfat Efendi tarafından Ragıp Efendi ile evlendirilir. Varlıklı bir kimse olmasına rağmen, Ragıp Efendi Zübeyde Hanım'ın evine gelerek yerleşir. Şüphesiz, evin en büyük erkek evladı olarak Mustafa bu evliliği onaylamaz ve evi terk ederek, Horhor Mahallesi'nde oturan öz halası Emine Hanım'ın evine yerleşir. Manastır İdadisi'ne gidinceye kadar da eve nadiren uğrar.

Ragıp Bey esasında çok kibar ve iyi kalpli bir insandır. Mustafa Kemal, yıllar sonra Afetinan'a üvey babası ile ilgili olarak şunları söyleyecektir: "...Fakat sonradan o asil beyle dost oldum. Bana iyi bir eğitici oldu. Anamın da genç yaşında böyle bir aile bağı yapmış olmasını takdir ettim. Ancak çocukluk duygum benim babamı kaybetmiş olmama karşı bir isyandan ibaretti". Mustafa Kemal Ali Fuat Cebesoy'a da Ragıp Efendi ile

57 M. Erenli, a.g.e., s. 2 f.

ilgili olarak, “Bana karşı çok saygılı davranmış, büyük adam muamelesi etmiştir. Nazik ve kibar insandı” demiştir. Ragıp Efendi, kaynaklara göre Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Selanik'te vefat etmiş; bazı kaynaklara göre de Çanakkale Şavaşları'nda şehit düşmüştür. Fakat, yukarıda da değinildiği gibi, Zübeyde Hanım ve Makbule'nin Balkan Savaşları'ndan sonra İstanbul'a göç ettiğini biliyoruz. Ragıp Bey'in onlarla İstanbul'a geldiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle Ragıp Bey muhtemelen Balkan Savaşları sırasında veyahut sonrasında vefat etmiş olmalıdır.

Ragıp Bey'in bir oğlu Süreyya Bey (Toyran), diğeri şimendifer memuru Hakkı Bey'dir. Kızlarının birisinin adı Rukiye'dir. Fuat Bulca akrabalarıdır. 1913 yılında 16 yaşında iken tanıdığı ve “Ağabey” diye hitap ettiği M. Kemal'e sonradan delice aşık olan ve bu yüzden de intihar eden Fikriye Hanım da, Ragıp Bey'in kardeşi Miralay Hüsametdin Bey'in üç çocuğundan birisi idi. Yani Fikriye, Ragıp Bey'in yeğeni idi. Hüsametdin Bey'in diğer çocuklarının adları da Enver ve Jülide idi.⁵⁸

58 Zübeyde Hanım'ın bu evliliği ile ilgili olarak bakınız: S. Yeşilyurt, **Zübeyde Hanımın İkinci Evliliği ve Kemalizm**, Ank., 1996, s. 23 vd. C. Sönmez, a. g. e., s. 41-42. Ö. S. Coşar, a. g. e., C:1., s. 172-173. E. B. Şapolyo, a. g. e., s. 41. A. F. Cebesoy, **Sımf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Anıları**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, Tarihsiz, s. 16. Ş. Belli, **Fikriye**, Ank., 1995, s. 66 vd.

ÖZET

Her büyük liderin hayatında gördüğümüz gibi, Atatürk'ün biyografisinde de, bilgi ve belge eksikliğinden kaynaklanan bazı tartışmalı konular bulunmaktadır. Türk bilim hayatı, bugün bu konuların pek çoğunu belgelere dayalı olarak açıklığa kavuşturmuştur. Fakat hala bazı konularda yanlışlıkların devam ettiği görülmektedir. Bunda, Atatürk ile ilgili arşiv belgelerinin dikkate alınmamasının rolü olduğu kadar; bazı maksatlı yayınların da etkisi vardır.

Bu çalışma ile, Atatürk'ün biyografisinin önemli bir bölümü, soyu ve ailesi, arşiv belgelerine dayalı olarak daha düzgün, tartışmaya yer bırakmayak bir şekilde yazılmaya çalışılmıştır. Şüphesizdir ki, bu araştırmada da eksiklikler olacaktır.. Bunların zaman içinde yeni belgelerle tamamlanması tabiidir.

Anahtar Kelimeler:

Atatürk, Kızıloğuzlar, Koacıklar, Konyarlar.

ABSTRACT

As with the lives of every great leader, Atatürk's biography also has some less illuminated parts due to the lack of information and documents. However, Turkish science has now shed light on many of them based on documents.. Some errors, though, still persist and that is due to not paying enough attention to Atatürk Archives, as well as some antipropaganda.

This study attempted to write an important part of Atatürk's biography, his descendancy and family, based on documents in a more organized manner and to prevent further speculations. As any other study, this one has its limitations and new documents will help clarify more issues in the future..

Key Words: Ataturk, Kızıloğuzs, Kocacıks, Konyars